

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi

The Journal of International Social Research

Cilt: 9 Sayı: 43 Volume: 9 Issue: 43

Nisan 2016 April 2016

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

TANZİMAT ROMANLARINDA EĞİTİM MESELESİ VE TAHSİLLİ KAHRAMANLAR EDUCATION PROBLEM AND EDUCATED PEOPLE IN TANZİMAT AGE NOVELS

Alkan YILMAZ*

Öz

Gençlik, bir toplumun geleceğini emanet edeceği yegâne zümredir. Emanete sahip çıkacak gençlerin yetiştirilmesi ise büyük bir sorumluluk gerektirir. Bu makalede Tanzimat yıllarında yayımlanan Türk romanlarında, böyle bir sorumluluk çerçevesinde gençliğin eğitim problemlerinin nasıl yansıtıldığı ve romancıların eğitilmiş bir genç olarak hangi tipleri idealleştirdiği üzerinde durulmuştur. Tanzimat Dönemi birçok konuda olduğu gibi eğitimde de zihin karmaşasının yaşandığı bir devirdir. Eski eğitim usulünü takip eden medreselerden yeni eğitim formasyonlarını uygulayan Batı tarzı okullara geçiş aşaması ister istemez bir ikilemin doğmasına neden olur. Sosyal yaşam düzeninde de görülen bu ikilik Türk romanına Doğu-Batı çatışması şeklinde yansır. Yeni açılan askerî mektepler, rüştiyeler, idadiler ve tıp okulu Batılılaşmanın fikir merkezi olur. Bu okullardan yetişen bazı gençler, yüksek tahsillerinde uzmanlaşmak amacıyla Avrupa'nın kültür şehri olan Paris'e giderler. Tanzimat romanlarında yurt dışında eğitimini tamamlayan gençlerin sayısı bir hayli fazladır.

Tanzimat romancıları bir gencin eğitiminden ilk önce aileyi sorumlu tutarlar. Koruyucu ve demokratik ailelerde ciddi bir terbiye ile yetişen gençler eğitim hayatlarında daha başarılıdır. Böyle aile tiplerinde ilişkiler sevgi ve saygı çerçevesinde gelişir. Batı özentisi nedeniyle bocalayan ailelerde, şımartılarak büyütülmüş gençler hayata tutunmada güçsüzdürler ve genelde dejenere bir yaşam sürdürürler.

Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Mizancı Murad gibi, topluma rehberlik etme vazifesini üstlenen Tanzimat yazarları ülkenin düze çıkması için eğitilmiş ve idealist gençlerin yetiştirilmesini bir zorunluluk olarak görürler ve bu gençlerin Doğu ile Batı arasında denge kurabilen şuurlu bir kültür elçisi olmasını isterler. Bu yüzden Tanzimat romanlarında idealize edilen eğitilmiş gençlerin belirgin vasıfları kendi değerleri üzerine Batı'dan aldıkları yenilikleri inşa etmek olur. Onlar ülkeyi çöküşten kurtaracak yeni "Osmanlı aydını"dır. Eğitim basamağı, idealist gençlerin meslek hayatlarının ve gelecekte beklentilerinin ilk adımıdır. Onlar geleceğe umutla bakarlar, iyimserdirler. Bir an önce maişetlerini kazanıp temiz bir yuva kurmak, memleketlerine, millî ve manevî değerlerine hizmet etmek isterler. *Yeryüzünde Bir Melek* (Şefik), *Para* (Vahdeti), *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrâr* (Mustafa), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* (Mansur, Mehmet Efendi, Zehra), *Refet* (Refet) ve *Mesâil-i Muğlâka* (Abdullah) adlı eserlerde Tanzimat nesli bu yönleriyle idealize edilir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde idealist gençlerin belirgin özellikleri arasında "çalışmak ve ahlâki olgunluk" gibi mizaç özellikleri ön plandadır. Mizancı Murad'ın eserlerinde ise "vazife ve mesuliyet şuur" her şeyden önce gelir. Romanlarda bu idealist kahramanların tersine millî kıymetlerini hiçe sayan ve "alafranga züppe" olarak tarif edilen gençler de vardır. Eğlence ve zevk düşkünü bu gençler Avrupa'nın yalnızca yozlaşmış taraflarıyla ilgilenirler. Recaizade Mahmut Ekrem'in romanında olduğu gibi bu alafranga gençler bir şaşkınlık içinde ne yaptıklarını bilemeden sağa sola savrulurlar.

İdealist ve eğitilmiş gençler kitap okuma alışkanlıklarıyla dikkat çekerler. Doğu ve Batı klasiklerini okurlar. En az bir yabancı dil bilirler. Alafranga veya dejenere gençler ise millî kültürlerine yabancıdırlar, pek kitap okumazlar. Ancak onlardan bazıları ceplerinde veya kütüphanelerinde göstermelik olarak kitap bulundurur.

Şemsettin Sami'nin ve Sami Paşazade Sezai'nin romanlarında orta veya yüksek seviyede eğitim gören gençler yakın çevrelerinden gördükleri geleneksel baskı nedeniyle bir çatışmaya düşerler. Onlar eğitilmiş gençler olarak gelecekleri hakkında söz sahibi olmak isterler. Ancak despot çevrenin ve ebeveynlerin dar düşünceleri onları hayat karşısında mağlup eder. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde kadın kahramanların eğitimi, onların ayakta kalma mücadelelerinde ve ahlâki olgunluğa ulaşmalarında en etkili faktördür. *Refet* adlı eserinde öğretmen okulunu tamamlayan genç kız, İstanbul'dan uzak şehirlere tayinini ister. O, idealisttir; öğretmen olmasına vesile olan devletine karşı görevini tamamlama düşüncesindedir. Üstelik kendini hor gören akrabalarından hukuk yoluyla miras hakkını almaya kararlıdır. İncelenen eserler dikkate alındığında genel bir sonuca ulaşmak mümkündür: Tanzimat, yenileşmenin ve değişimin çok fazla görüldüğü yılların adıdır. Bu değişim sürecini yakından takip eden yazarlar, sağlıklı bir değişimin yaşanması için eğitilmiş ve bilinçli bir neslin yetiştirilmesine son derece ehemmiyet verir, satır arası mesajlarla okuyucuyu ve Türk toplumunu eğitilmiş bir gençlik yetiştirilmesi konusunda uyarırlar.

Anahtar Kelimeler: Tanzimat Dönemi, Roman, Eğitim, Gençlik.

Abstract

Youth is the only community that a society can entrust its future. It is a great responsibility to grow such youth to keep this entrust. In this article it is pointed how it reflects young people's educational problems in Turkish novels during Tanzimat Age, and it gives place to the subject that what types novelists idealize, as educated people. Tanzimat is an age that people have a confusion of mind on education as well as on other subjects. The transition from Moslem theological schools that follow old fashioned educational system to the modern schools that follow westernized education, cause this dilemma. The discord in social life as well, reflects on Turkish novels as a conflict between East and West. The newly opened military schools, secondary, high schools and medical faculties become the centre of ideas of Westernization. Some young people graduated from these schools go to Paris, a city of culture, in order to specialize in higher education. The number of young people who have completed their education abroad are quite alot in Tanzimat novels.

Tanzimat novelists see the family responsible first of all for the education of the young. Those who have grown up in protective and democratic families with a serious breeding, are more succesful in their educational life. The relations go on with love and respect in such families. In the families faltering because of the Western affection, the young people who have been brought up spailed, are too weak to make a living and generally keep on a degenerated life.

* Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmeni.

The writers such as Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal and Mizancı Murad , who think that it is their duty to guide these people, believe the necessity of growing educated and idealist young people in order that this nation can get beter, and they wish these young people can make a balance between East and West. Therefore the qualities of these educated young people that were idealized in Tanzimat novels, construct the reforms taken from West onto their own values. They are the new "Ottoman intellectuals" who will save the country from collapse. The education is the first step of the careers of idealist young people and the expectations from future. They look at the future with hope, they are optimistic. They want to set up a nice home, earning a living at once, and serve for their countries, and national and moral values. In the works *Yeryüzünde Bir Melek* (Şefik), *Para* (Vahdeti), *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* (Mustafa), *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* (Mansur, Mehmet Efendi, Zehra), *Refet* (Refet) and *Mesail-i Muğlâka* (Abdullah), Tanzimat generation is idealized with these aspects. In the Works of Ahmet Mithat Efendi, some of the evident qualities of these idealist young people are, their "industriousness and moral maturity. In the Works of Mizancı Murad, "task and responsibility" are in the most important place. In This novels, on the contrary of these idealist heroes, there are such young people who disregard their national values and They are called "European snobs". These young people who are fond of fun and pleasure, are only interested in the degenerated side of Europe. These European style young people sway from side to side in bewilderment as in the novels of Rezaizade Mahmut Ekrem.

Idealist and educated young people attract attention with their reading habits. They read Eastern or Western classicals. They know at least one foreign language. European style and degenerated young people are stranger to their national culture, They don't read much. However, some of them have books either in their pockets or libraries just to show up.

In the novels of Şemsettin Sami and Sami Paşazade Sezai, the intermediate and advanced level young people fall into a conflict because of the traditional restraints by their close relations. They wish to have a right to speak on their future as educated people. However the narrow thoughts of despot relations and parents beat them. In the works of Fatma Aliye Hanım, the education of women characters is the most effective factor in the struggle of existence and moral maturity. In the work *Refet*, the young girls, who has completed teacher's training school, want designation to the far cities from İstanbul. She is idealist, she has a thought of keeping her duty to her country, a means for her to become a teacher. Furthermore, she is determined to take the inheritance by means of law from her relatives who look down on her. When the examined works are taken into consideration, it is possible to have a general conclusion: Tanzimat is the age of changing and becoming modern. The writers who follow this process closely, give highly importance to growing educated and conscious people in order to have a vigorous change, and they warn the readers and the Turkish people on the subject of growing educated young people with the messages given between lines.

Keywords: Tanzimat Age, Novel, Education, Youth.

GİRİŞ

Gençlik, bir toplumun geleceğinin tohumudur. Yeni başak ve fidanların yetişmesi ancak bu tohumun özünün sağlamlığıyla mümkündür. Siyasî ve sosyal değişimler bakımından hem bir "yenileşme" hem de bir "bocalama" devrinin yazarları olan Tanzimat romancıları, toplumun eğitilmiş bir nesil yetiştirilmekle kalkınacağına inanmışlar, geleceğin tohumları olan gençleri temsil özellikleri bakımından sağlam veya çürük yanlarıyla eserlerine yansıtmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin eğitim stratejisinde yenilik hareketleri Tanzimat'tan önce başlar. Ancak bu değişikliklerin edebiyatta, belirgin bir şekilde görülmesi Tanzimat Dönemi'nde gerçekleşir. Ahmet Mithat Efendi, Şemsettin Sami, Namık Kemal, Sami Paşazade Sezai, Mizancı Murad, Fatma Aliye Hanım ve Rezaizade Mahmut Ekrem'in romanlarında gençlerin eğitim meselesine doğrudan veya dolaylı yoldan temas edilir. İnsanlığın geleceği bakımından eğitilmiş, mutlu, sağlıklı ve başarılı bir nesil yetiştirmek, bütün dünya milletleri için büyük önem arz eder. Türk kültür tarihinde tahsilli, ahlâklı, sorumluluk sahibi ve saygılı bir nesil yetiştirmek; "beşikten mezara" kadar devam eden ve hemen hemen yaşamın her safhasına yansıyan bir olgudur. Türk romancıları bu felsefeden hareketle eserlerinde gençliğin yetiştirilmesine vurgu yaparak temsili karakterler ortaya koymuşlardır. Eğitim konusunun bir romanda tematik yönden ağırlık kazanması, yazarın sosyal hayata bakış açısıyla veya romanın yazıldığı devrin sosyal şartlarıyla yakından ilgilidir. Ahmet Mithat Efendi gibi toplumun eğitim yoluyla kalkınmasını birinci öncelik kabul eden yazarlar eserlerinde bu mevzu üzerinde daha fazla durmuşlardır. Tanzimat romanlarında aslî kahramanların veya yazarların sözcüsü konumunda olan karakterlerin çoğunluğu tahsillidir. Bir romanın olay örgüsünde çatışma ve değişim sürecini yönlendiren, diğer şahıslar üzerinde en etkili olan "oyun kurucu" karakterin aslî kahraman olduğu düşünülürse yazarların eğitime ne denli ehemmiyet verdiği daha iyi ortaya çıkacaktır. Ayrıca, aslî kahramanların çoğunluğunun eğitilmiş olması; yazarların sosyal, siyasî veya ekonomik sorunların çözümüne hangi noktadan yaklaştığını da göstermektedir.

I- TANZİMAT YAZARLARININ ROMANLARINDA EĞİTİM MESELESİ

a) Aile ve İlk Eğitim

Eğitimde gelişme ve genişleme yılları olarak kabul edilen Tanzimat Dönemi'nde ilk ve orta seviyede birçok yeni okul açılır.¹ Askerî mektepler (1845-1876) ve rüştiyeler (1847), kız rüştiyeleri (1858), iptidai

¹ Türk romanında eğitim-öğretim konusuyla ilgili birkaç inceleme, yüksek lisans ve doktora çalışması yapılmıştır: Alkan Yılmaz (2015). *Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği (1872-1950)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Cahit Kavcar (1974). *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları. Seda Gül Kartal (2013). *Türk Romanında Eğitim-Öğretim Görmüş Kahramanlar 1870- 1908*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Selahattin Çitçi (2013). *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller 1881-1950*, İstanbul: Akademi Tizit Yayınları.

mektepler (1862), Mekteb-i Sultanî (1868), Dârüşşafaka (1872) ve idadiler (1872) Batı tarzında açılan yeni eğitim kurumlarıdır. (Ergin 1977; 411-508) Tanzimat'ın örgün veya yaygın eğitim anlayışının Türk romanına yansması Ahmet Mithat Efendi ile başlar. O, bir milletin hayatında terakkinin gerçekleşmesi için yüksek kültürün halk tabanına yayılmasını ister. Kültür değerlerinin yayılması ise okulların islahı ve eğitimin yaygınlaşması ile mümkün olabilecektir. Yazar, gençlerin başarısında veya başarısızlığında aile sorumluluğuna dikkat çeker. Onun eserlerinde gençlerin kişilik yapısından kaynaklanan sorunlar veya çevre faktörü eğitim problemlerinde ikinci sırada yer alır. Ahmet Mithat Efendi, Türk aile yapısının gençlerin eğitimi üzerinde nasıl bir tesir meydana getirdiğini tespit eder, ebeveyni hata yapmaması konusunda uyarır. Kızların orta ve yüksek tahsil düzeyinde eğitimi için mekteplerin henüz bulunmadığı bir dönemde kız çocukların eğitimi konusunda cesaretli adımlar atar. *Felsefe-i Zenan*'da (1870) kadınların kendi kendini yetiştirmesi üzerinde durur. Türk edebiyatında kadının eğitimi ilk defa bu kadar ön plana çıkar. Eserin aslı kahramanı Fâzıla, klasik bir Osmanlı entelektüelinin sahip olabileceği seviyede tahsillidir. İstanbul'daki büyük kütüphanelerden istediği her kitaba ulaşır. Fâzıla'nın aile hayatı da ilim öğrenme amacına göre şekillenir. O, üvey evlatları Âkile ve Zekiye'yi kendi gibi ilimle donatır. Ancak sosyal hayattan uzak yetiştirilen bu kızlar, Fâzıla'nın ölümünden sonra çevreye uyum sağlamakta sıkıntı yaşarlar. İlk defa Türk romanında feminist düşüncelerin açıkça dile getirildiği bu eserde Ahmet Mithat Efendi "aşırı düşünceleri" zararlı bulur ve çocukların sosyal hayattan kopuk yetiştirilmesinin ilerde problem yaratabileceği konusunda anne ve babayı uyarır. *Hasan Mellah* (1874) adlı eserinde ise tahsili, fedakârlığı, cesareti ve dürüstlüğü ile oğluna model teşkil eden bir babadan bahseder. Fas hükümetinin müsteşarı Sîdî Osman, oğlu Hasan Mellah'ı en güzel terbiyeyle yetiştirir. Hasan Mellah küçük yaşlarda gördüğü özel dersler sayesinde Arapça ve Farsça öğrenir. Cadiz Mekteb-i Bahriyyesini, gemicilikte ve topçulukta usta bir zabıt olarak tamamlar. Hasan Mellah'ın iş başarısı kadar çevresine karşı yardımseverliğinde ve adaletli tavırlarında aile terbiyesinin büyük katkısı vardır. Şemsettin Sami'nin *Taaşşuk-ı Talat ve Fitnat* adlı eserinde, Tanzimat Dönemi'nin romanlarında çok az görülen güçlü anne tipine rastlanılır. Talat ile annesi Saliha Hanım arasındaki sevgi ve saygıya dayalı demokratik aile ilişkileri gözden kaçmamaktadır. Babasını küçük yaşta kaybeden Talat, annesi Saliha Hanım'ın gayretleriyle rüştiye eğitimini tamamlar ve bir kalemde memur olur.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında tipler genelde ya iyidir ya da kötüdür. Yazar karşıt tipler üzerinden okuyucuya mesajlarını ulaştırır. Onun eğitim meselesine bakış açısı da aynı çerçeveden yansıtılır. *Felatun Bey ile Râkım Efendi* (1875) ve *Para* (1887) adlı eserlerinde zıt tipler aracılığıyla meseleler izah edilir. *Felatun Bey ile Râkım Efendi*'de idealize edilen kahraman Râkım'dır. O, bir yaşında babasını on altı yaşında annesini kaybetmiştir. Validiye Rüştiyesini bitirir. Farsça ve Fransızca kitaplar okuyarak kendi kendini yetiştirir ve bir kalemde memur olarak çalışır. Râkım, bütün imkânsızlıklara rağmen gayreti ve çalışkanlığı sayesinde çevresinde saygın bir konum elde eder, romanın sonunda mesut bir yuvaya kavuşur. Aynı eserin alafranga kahramanı Felatun Bey ise maddî bakımdan müreffeh bir hayat içinde şımartılarak büyütülmüştür. Rüştiyeyi bitirir. Özel derslerle yetiştirilir. Ancak Felatun ne sosyal hayatta ne de iş yaşamında başarılı olur. Bu eserde de yazar aile terbiyesinin ciddiyetine dikkat çeker. Varlıklı bir hayat içinde şımartılarak ve özentiyle yetiştirilen, kültürel değerlerinden uzak kalan gençlerin nihayetinde Felatun gibi perişan bir vaziyete düşebileceğini belirtir. Böylece maddî imkânların eğitimde tek başına yeterli olmadığı, çalışkanlığın, gayretin, ahlakî ve insanî erdemlerin daha önemli olduğu vurgulanmış olur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı eserinde de hemen hemen aynı tema üzerinde durulmuştur. Babasının maddiyatı zayıf olan Vahdeti ailesinden sağlam ve temiz bir aile terbiyesi almıştır. Samimi, çalışkan, dürüst ve fedakâr bir kişiliğe sahip olan Vahdeti on yıllık bir eğitimin sonunda Askerî Tıbbiyeyi tamamlar, miralaylığa kadar yükselir ve romanın sonunda istediği mutlu hayata kavuşur. Aynı eserde Vahdeti'nin karşıt tipi olan Sulhi ise zengin halasının desteğiyle eğitimini sürdürür. O, hedonist, sabırsız, eğlenceden başka bir şey düşünmeyen alafrangamesrep bir gençtir. Sulhi eğitimini tamamlayamaz. Ailesinden miras kalan paralarla gönül eğlendirir, yalan üzerine kurulu yapmacık bir hayatı vardır.

Tanzimat Dönemi'nin tanınmış üç romanı olan *Felatun Bey ile Râkım Efendi*, *İntibah* (1876) ve *Araba Sevdası*'nda (1896) gençlerin eğitimi yönüyle bazı benzerlikler tespit etmek mümkündür. Bu romanlarda aslı kahramanlar; yetişme tarzları, tecrübesizlikleri ve sosyal hayatta maruz kaldıkları hayal kırıklıkları bakımından bazı ortak noktalarda buluşurlar. "*Bihruz Bey'in şahsiyeti Ali Bey ile Felatun Bey arasında dolaşır.*"(Tanpınar 1988: 494) Felatun Bey, Ali Bey ve Bihruz Bey, ailelerinin tek erkek çocuklarıdır. Özel hocalarla yetişen bu gençler şımartılarak büyütülmüş, her istekleri yerine getirilmiş, ayaklarını sağlam basacakları bir güven duygusu ve terbiyeden mahrum yetiştirilmişlerdir. Hayatın zorluklarıyla hiç karşılaşmayan bu gençlerin gençlik yaşlarında babalarını kaybetmeleri onların hayatında yanlış gidişatın başlangıcı olur. Ancak Felatun Bey'in babası Mustafa Merâkî Efendi'nin alafrangalık hususunda oğlu için örnek şahsiyet olduğunu belirtmek gerekir. Felatun Bey'in taklide dayalı ve gösterişten ibaret davranışlarında Mustafa Merâkî Efendi'nin payı büyüktür. Namık Kemal'in *İntibah* adlı romanı, gençlerin eğitim problemine yaklaşım bakımından açıkça mesaj veren bir eserdir. Bu romanda vurgu yapılan asıl

kavram “özgüven” meselesidir. Eserin olay örgüsünden de anlaşılmaktadır ki aile terbiyesi ve eğitim programı evvela genci ev dışındaki sosyal hayata hazırlamalı, huzur ve emniyet verici kaideleri öğretebilmeli, gence ayakları üzerinde durabileceği sorumluluğu ve özgüveni kazandırmalıdır. Romanın başkahramanı Ali Bey yirmi yaşına kadar babasına bağımlı bir kişilik sergiler. Anne ise oğlunun eğitim hayatında belirgin bir etkiye sahip değildir. Özel derslerle yetişen Ali Bey birkaç lisan bilir. Bir kalemde memurdur. Babasının ölümü Ali Bey’in yaşamını derinden etkiler. Genç adam birden kendi kabuğuna çekilir. O, ancak annesinin teşviki ve arkadaşlarının yardımı ile gezinti mekânlarına çıkmaya başlar. İnsanı tanıma konusunda çok toy olan Ali Bey, Çamlıca’da karşılaştığı Mahpeyker’in tuzağına düşer. Recaizade Mahmut Ekrem’in *Araba Sevdası* adlı eserinde de benzer sorunlarla karşılaşılır. Eserin başkahramanı Bihruz Bey zengin bir paşanın oğludur ve şımartılarak büyütülmüştür. Babasının memuriyeti nedeniyle gidilen her yerde Bihruz’un eğitimi yarım kalır. Paşa babası oğlunun imlâ ve kıraatten eğitimini yeterli bulduğu için Bihruz’un rüştiyeden diploma almasını gereksiz görür. Onu Bâbiâli’de tanıdığı birinin yanına çıracak olarak verir. Bihruz, küçük yaşta babasını kaybedince anne elinde düzenli bir eğitim göremez. Arapça, Farsça ve Fransızcadan özel dersler aldırılan Bihruz Bey, hocaların âdeta oyuncağı olmuştur. Çevresindeki herkes onu aldatır. Yabancı dil eğitimi için özel hocaların tutulması yine bu üç romanın ortak yanını oluşturur. Ali Bey küçük yaşlarda birkaç yabancı dil bilir. Bihruz Bey, Fransızca şiiri tercüme edecek kadar yabancı dile vakıftır. Ancak Felâton Bey’i ayrı değerlendirmek gerekir. Çünkü onun her hareketi gibi Fransızcası da göstermeliktir. Neyi, nasıl öğrendiğini bilemez. Üç eserde de gençler, özel ders veya rüştiye eğitimlerinden sonra Bâbiâli kalemlerinden birinde çalışmaya başlarlar. On dokuzuncu yüzyıl, Osmanlı Devleti’nde birçok alanda olduğu gibi Bâbiâli’de de hantallaşmanın en yoğun olduğu dönemdir. Memurlar yeterli iş kabiliyetine sahip değildir; işlerine vaktinde başlamazlar. Bazıları ise kaleme hiç uğramadan maaşlarını alır. Ali Bey, Bihruz Bey ve Felatun Bey memurluk hayatlarında çalışma disiplinine sahip gençler değildirler. Üçünün de düşmüş kadınları dost edinmesi, memuriyetlerini olumsuz yönde etkiler ve onları pervasızca bir yaşamın içine sürükler. Üç romandaki üç genç kahramanının da benzer kaderleri paylaşması tesadüfi değildir. Aslında bu durum Tanzimat yazarlarının yakından şahit oldukları bir memleket manzarasıdır. Son dönem Osmanlı gençlerinin Batı kültürüne hazırlıksız yakalanması karşısında, medrese eğitimi ile yeni usuller arasında bocalayan eğitim sistemi bu gençlere çare olamamıştır. Eski yaşam tarzlarıyla alafrangalık arasında gelgitler yaşayan anne-babaların olumsuz etkisi de eklenince eğitim problemi içinden çıkılmaz bir hâl alır. Felâton Bey ve Bihruz Bey’in kendi kültürel değerlerini inkâr edercesine alafrangalıkları; Tanzimat gençliğinin nasıl bir keşmekeş içine düştüğünü, Batı medeniyetini dış görünüşüyle hazmetmeye çalışırken kendi bünyelerine ne kadar çok yabancılaştıklarını göstermesi bakımından ibret alınacak bir hadisedir.

“Bihruz’a göre Avrupalı olmanın yegâne şartı dış görünüş, elbise ve eşyadır. O, Avrupalının gerçekçilik duygusuna, çalışma disiplinine, ilim ve kafa yapısına tamamıyla yabancıdır. Vehimleri içine kapanış, gerçeğe ulaşamayıp, hayal, dış görünüş ve gösterişle yetinme Bihruz’un mizac ve karakterinin hâkim unsurlarıdır. Recaizade Ekrem dış görünüşü itibarıyla Batılı gibi görünen Bihruz vasıtasıyla devrin alafranga-şık tipini başarılı bir şekilde çizmiş ve hicvetmiştir.” (Kerman 1998: 30)

b- Yüksek Eğitim ve Gençlik

Tanzimat Dönemi örgün eğitim kurumlarında fikir birliği yoktur. Medreseler, Batı tarzında açılan Tanzimat mektepleri, yabancı ve azınlık mektepleri gibi farklı eğitim müesseselerinden çeşitli düşüncede insan yetiştirilir. Bu yüzden ülke insanını bir arada tutmak amacıyla “Osmanlı insan tipi” veya “Osmanlı aydını” yetiştirme gayretiyle eğitimde reformlara hız verilir. Dârülmualimîn-i Rüşdî (1848), Mekteb-i Mülkiyye (1859), Mekteb-i Tıbbiyye-i Mülkiyye (1867), Dârülfümûn (1870) ve Dârülmualimât (1870) gibi yeni yükseköğretim kurumları açılır.² Tanzimat Dönemi’nde açılan bu yeni eğitim müesseselerinde amaç zihni dünyaya açık olan ancak kültürel kimliğini de koruyan yeni bir nesil yetiştirmektir. Avrupa’da eğitim görmeyi Tanzimat devri gençleri için önemli bir ihtiyaç kabul eden Ahmet Mithat Efendi’nin üzerinde ıslarla durduğu konulardan biri de yurt içinde veya yurt dışında eğitim gören gençlerin tahsil hayatının onları kültür bağlarından ve köklerinden koparmamasıdır. Yurt dışına eğitim amacıyla çıkan gençlerin bir kültür dejenerasyonuna uğramaması, onların eğitim öncesi aile terbiyesiyle yakından ilgilidir. *Yeryüzünde Bir Melek*’te (1875) sağlam bir terbiyeyle yetişen Şefik, Paris’te Tıp Fakültesini bitirir ve parlak bir diplomayla İstanbul’a döner. O, Batı’nın kötü yüzüyle hiç muhatap olmamış, millî değerlerini kaybetmemiştir. Ahmet Mithat Efendi’nin *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrar* (1888) adlı eserinin aslı kahramanı Mustafa iyi bir aile terbiyesiyle yetişmiştir. Babası Demir Bey askerî subaylıktan emeklidir. O, çalışkanlığı ve dürüstlüğü ile oğlu için her zaman model bir tiptir. Mustafa, Lazarist Mektebinde ilk eğitimini görür, bir papazdan Fransızca özel dersler alır. O, Paris’in ahlakî bakımdan bozuk bir üniversite çevresinde eğitim görmesine rağmen

² Tanzimat Dönemi’nde açılan yükseköğretim kurumları konusunda daha geniş bilgi için bkz. Yahya Akyüz (2007). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2007*,11.b., Ankara: Pegem A Yayıncılık.

ailesinden aldığı köklü terbiye sayesinde kendini her türlü tehlike ve ahlakî yozlaşmaya karşı koruyabilmiş ve yol mühendisliği tahsilini tamamlayarak yurduna dönmüştür.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde yurt dışında eğitimini tamamlayan gençlerin Osmanlı Türkünü temsil etmek gibi bir "misyonu" vardır. Bunun en güzel örneğine *Mesâil-i Muğlaka* (1899) adlı eserinde rastlanılır. Abdullah Nahifi, Paris eğitimi süresince Türk ve Müslüman kimliğinden taviz vermez. O; çalışkanlığı, dürüstlüğü ve kadınlara karşı kibar davranışlarıyla dikkat çeken tipik bir Osmanlı aydınıdır. İnsanlar arasında ırkî bir ayrıma girmez. Onun için önemli olan "insanlık erdemlerine" sahip olmaktır. Paris'in sosyete çevresinde meşhur bir genç olmasına rağmen şımarmaz ve kendini kaybetmez. Abdullah, Osmanlı gençlerinin temsili bir kahramanı olarak üniversitedeki dejenere çevre ile büyük bir mücadele içine girer. Romanın sonunda Abdullah başarıyla Ulum-ı Hukukiye eğitimini tamamlar, yabancı bir kadın olan Rozette ile evlenerek İstanbul'a döner.

Ahmet Mithat Efendi'nin yurt dışında eğitim gören kahramanları arasında alafranga züppe tiplere de yer verilir. *Bahtiyarlık* (1885) adlı eserinde Senai alafranga bir terbiyeyle yetiştirilmiş ve şımartılarak büyütülmüştür. Senai'nin babası Yamalı Musa Ağa, zenginliğine rağmen gözü hep yükseklerde olan bir adamdır. Senai de babası gibi ütöpik düşünür. Bursa İdadisini ve Galatasaray Sultanisini bitirdikten sonra Hukuk Fakültesi okuma bahanesiyle soluğu Paris'te alır. Alafranga gençler Batı'nın ilim ve irfanıyla ilgilenmezler. Onlara yalnızca Avrupa'nın zevk ve eğlence tarafları cazip gelir. Senai de kısa zamanda sefahat âlemlerinin müptelası olur. Eğitimini tamamlayamadığı gibi servetini de sıhhatini de kaybeder. Aynı eserde ailesi tarafından yanlış usullerle yetiştirilmiş bir gençten daha bahsedilir. Abdülcebbar Bey'in on üç yaşında mühendislik tahsili için Fransa'ya gönderdiği oğlu Mansur'un Türkiye'ye millî duygularla döneceğinden şüphe edilir. Çünkü Mansur, Avrupa'ya gitmeden önce Hristiyan kültürünü aşılamaaya çalışan Madam Terniye'nin terbiyesinden geçmiştir. *Ahmed Metin ve Şirzad*'da (1894) yine Ahmet Mithat Efendi'nin hiç onaylamadığı bir aile eğitimiyle karşılaşılır. Stefano ve Neofari Avrupa özentisiyle taklidi bir hayat yaşayan, zengin, Buğdanlı bir aileye mensup gençlerdir. Baba ve annenin çocukları üzerinde hiçbir tesiri yoktur. Stefano, Viyana'da eğitimini tamamlar, İstanbul'a döndükten sonra belli başlı hiçbir mesleği icra etmez. Yurt içinde dahi kızların örgün eğitime katılmasının henüz çok sınırlı olduğu bir dönemde Avrupa hayranı olan Buğdanlı aile, beş yaşındaki kızları Neofari'yi tahsil için Avrupa'ya gönderir. Neofari, kibar kızların ikâmeti için ayrılan özel bir pansiyona yerleşir. Neofari'nin Paris'e gitmesinde yurt dışında eğitim gören ağabeyi Stefano etkili olmuştur. Bir Fransız kadar Paris'i çok seven Neofari, Buğdanlı ailesine karşı âdeta bir yabancı gibi yetişir, kendi değerlerinden ve ailesinden nefret eder. On altı yaşına geldiğinde o, vatanı için artık kaybolmuş bir kızdır. Memleketine dönünce Paris'in sefahat âlemlerinde ne kadar dejenere bir hayata alıştığı daha iyi anlaşılır. Neofari sonunda ailesini terk ederek Paris'e kaçar. Bu romanlardan da anlaşılmaktadır ki küçük yaşlarda ailelerinden millî ve manevî değerleri sağlam almış olan gençler Avrupa'ya gidince millî şahsiyetlerinde hiçbir değişiklik olmadan yurtlarına geri dönerler. Aile terbiyesi sağlam olmayan ve sathî bir Avrupa özentisiyle şımartılarak büyütülen gençler Avrupa'ya gittiklerinde ise manevî bir yıkım söz konusu olur ve bu gençler Avrupa'dan memleketlerine döndüklerinde büyük bir bocalama yaşarlar. Artık onlar kozmopolit bir zihniyete sahiptirler. Kendi ailelerini, memleketlerini, inançlarını beğenmezler, onları küçük görür ve alaya alırlar.

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında yüksek eğitim gören yabancı gençlere de rastlanılmaktadır. *Diplomalı Kız* (1890), *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* ve *Mesâil-i Muğlaka*'da yazar eğitim gören yabancı gençlerden bahseder. Diğer eserlerinde olduğu gibi yabancı gençlere de "iyi ve kötü" kategorisinde iki yönlü olarak bakar. Bu gençler arasında idealize edilenler, alaya alınanlar ve eleştirilenler vardır. *Diplomalı Kız*'da fakir bir ailenin çocuğu olan Juli Döpre'nin yaşam mücadelesi anlatılmıştır. Juli'nin annesi çok masraflı olması nedeniyle kızının tahsil görmesini istemez. Demircilik mesleğini icra etmiş olan Jan Döpre ise kızına tam destek verir. Sekiz on yıllık bir eğitimin ardından muallimlik diplomasını alan Juli Döpre birkaç yıl iş bulamaz. İş bulmak için gittiği her yerde aşağılanır, hor görülür. Ancak o, eğitim alanında iş bulamasa dahi tahsili sayesinde çiçekçilik mesleğinde kendini geliştirir. Eğitim yıllarında öğrendiği kibarlık, saygı, sanat ve edebiyat zor anında onun imdadına yetişmiştir. Juli, yazdığı şiirleri ilâştirerek sattığı çiçekler sayesinde ailesini ve kendini rahat yaşatacak bir gelire sahip olur. Bu romanda Ahmet Mithat Efendi tahsilin önemine bir kez daha işaret etmekle birlikte tahsilli bir gencin akli ve becerisi sayesinde bir gün mutlaka maddî imkâna kavuşabileceğini de belirtmektedir. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* ve *Mesail-i Muğlaka*'da ise yabancı öğrenci tipleri tamamıyla olumsuz vasıflar taşır. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Podar, Paris'te resim eğitimi almakta Narto heykeltıraşlık bölümünde okumaktadır. Her iki genç de çalışkan ve disiplinlidir. Ancak onlar güvenilir bir kişiliğe sahip değillerdir. Ev arkadaşlarından olan Mustafa'nın özel yaşamını altüst etmek için birlikte hareket ederler. Paris'te okuyan üniversiteli gençler, çoğunlukla eğlence âlemlerinde vakitlerini israf ederler. *Mesail-i Muğlaka*'da Moustique, P. Malowe ve V. Caudet adlı gençler Paris'te tıbbiye öğrencisidir. Bu gençler çevreye zarar veren, eğlence âlemlerinden çıkmayan bir nevi serseri tayfasındandırlar. Bazıları her sene sınıf tekrarıyla on beş sene üniversiteye devam eder. Karşı cinslerine

karşı saygısız ve aşağılayıcı davranışlarda bulunurlar. İdealist Türk gençleriyle sürekli kavga halindedirler. Ahmet Mithat Efendi bu gençlerin eğitim hayatını tasvip etmez, onları uyarır ve eğitimde amacın “ahlakî olgunluk kazanmak” olduğunu dile getirir: “ O mekâsib-i ilim ve irfanda iktisap eyleyecekleri ilim ve terbiye ile ömürlerinin sonuna kadar hüsn ü hâl dairesinde hareket eylesinler diye değil mi?”(*Mesâil-i Muğlaka*, s. 339)

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt*(1888) adlı romanında ise yine bir yönüyle alafranga ancak baskıcı bir ailenin yanlış tutumunun gençlerin hayatı üzerinde nasıl olumsuz bir etki yarattığı ortaya konmaktadır. Asaf Paşa'nın oğlu olan Celâl Bey, Paris'te beş yıl resim eğitimi alarak İstanbul'a döner. O, kabiliyetli bir ressamdır. Fakat onun düşünce dünyası ile ailesinin yaşam tarzı arasında uçurumlar vardır. Avrupa'da eğitimini tamamlayan Celâl Bey yirmi üç yaşına gelmesine rağmen kendi geleceğiyle ilgili karar verme yetisine sahip değildir. Üstelik onun ekonomik hürriyeti de yoktur. Zengin ailesi, Dilber'e olan aşkını fark edince çok sert tepki verir. Annesi tarafından Dilber'in esirciye satılarak evden uzaklaştırılması Celâl Bey'i çaresiz bir hastalığa sürüklemiştir.

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı* (1891) adlı eserinde eğitim, gençlerin “sorumluluk ve vazife şuuru” kazanmasında ilk adımdır. Mizancı Murad bu eserinde idealist bir kahraman portresi çizer. Aslında bu romanın başkahramanı Mansur, Mizancı Murad'ın ta kendisidir. (Emil 1979: 473) Fransa'nın Cezayir'i işgali nedeniyle üç yaşında babasını kaybeden Mansur'un ilk eğitimi amcasının konağına getirilen özel hocalarla başlar. Onun memleket sevgisinde, millî şuur kazanmasında ve Türkçeyi güzel öğrenmesinde annesinin büyük katkısı olmuştur. Mansur dokuz yaşında iken annesini de kaybeder. Amcası tarafından Paris'e tahsil için gönderilen Mansur, on yıl Fransa'da eğitim görür. Hem ortaöğretimini hem de yüksek eğitimini burada tamamlar. Mekteb-i Tıbbiyye başarıyla bitiren Mansur; kültürel ve ahlâkî değerlerinden ödün vermemiştir. O çalışkan, sabırlı, nazik, edepli ve idealist bir gençtir. Bütün zamanını ve parasını kitap okumaya ayırır. Mizancı Murad, idealist kahramanı Mansur'u ileride yükleneyeceği büyük sorumluluk ve vazife için yavaş yavaş hazırlar. Mansur'un eğitim yılları, onun entelektüel ve kolektif bir kişilik kazanmasında hazırlık devresidir. İstanbul'a büyük hayallerle dönen Mansur, arkadaşı Mehmet Bey ile açtığı muayenehanede fakirleri ücretsiz muayene der. Mansur'a göre ülkenin kalkınmasını engelleyen asıl problem eğitimsizliktir. Bu yüzden o, kendine düşen mirasla kalkınmayı sağlamak için Anadolu'da okul kurma faaliyetlerine girişir. Manisa sancağına ait Veliler köyündeki çiftliği mahalle mektebi hâline getirir. Çocuklar; Tarih, Coğrafya ve Fen öğrenmeye başlayınca mektep ziraat okuluna çevrilir. Mansur, okulun yanına numune çiftliği açar. Köylü kızların okula gelmesi için eğitim seferberliği başlatır. Onun açtığı kurumları halk hemen benimsemiştir. Mansur sadece eğitim faaliyetleriyle kalmaz, malî ve iktisadî girişimlerde de bulunur. İmece yoluyla köye bir iplik fabrikası kurar. Mansur, vatani için özlemini çektiği reformları gerçekleştirdikten sonra yine vatani uğruna son fedakârlığını gerçekleştirmek üzere Rus harbine katılır. Roman onun ölüm haberini belirten bir mektupla son bulur.

Fatma Aliye'nin romanlarında da yine eğitim ön plana çıkar. Özellikle *Refet* (1897) adlı romanında, kadının eğitimini tamamlayıp geçimini sağlayacağı bir mesleğe sahip olması üzerine vurgu yapılmıştır. Ayrıca bu eğitimin ahlâkî olgunluğu kazandırmaya yönelik olması da çok önemlidir. *Muhadarat*'ta (1892) kadın, henüz yüksek seviyede eğitimle romana girmez ancak mücadelecidir. Fazıla, babası Sai Efendi'nin tuttuğu mürebbiye ve hocaların özel dersleriyle yetişir. O, yaşı ilerledikçe üvey anne Calibe'nin ve dadının zulümlerine boyun eğmez. Küçük kardeşi Şefik'e bir anne gibi sahip çıkar. Dadının Şefik'i dövmesini engeller. Dadı Madam Oisselle sadece çocukların giyim ve kuşamıyla ilgilenir. Çocukların sağlığı, eğitimi mürebbiyyeyi pek ilgilendirmemektedir. Şefik'in böyle bir aile içerisinde yetişip yüksek tahsile devam etmesinde onun ablası Fazıla'nın fedakârca gayretleri etkili olmuştur. Şefik, harp okulunda eğitimini tamamlar. Yüzbaşı rütbesine kadar yükselir. Fatma Ali'ye'nin eğitim unsurları bakımından en ilgi çekici romanı *Refet*'tir. *Refet* küçük yaşta iken yetim kalmış, yakın akrabaları tarafından dışlanmış, hor görülmüş, itilip kakılmış, fakirliğin bütün sıkıntılarını yaşamış ancak hedefinden bir an bile sapmamış üniversiteli genç bir kızın öyküsünü anlatır. Refet, Dârülmualimât öncesi eğitimini rüştiyede tamamlar. Tanzimat Dönemi'nde kaleme alınan romanların çoğunda mahalle mektebinden sonra kızlar okuldan alınurlar. Eğer onlar varlıklı bir aileye mensuplarsa kendi evlerinde özel hocalarla eğitimlerine devam ederler. *Refet*'te bu sorun ortadan kalkmıştır. Çünkü Refet'in gittiği rüştiyenin hocaları kadındır ve Dârülmualimât mezunudur. Refet hem dinî vecibelerini yerine getirir. Hem de eğitimine devam eder. Aslında bu Tanzimat Dönemi'nin geleneksel eğitim anlayışı içinde kızların lehine gerçekleşmiş bir kırılma noktasıdır. Yeni açılan okullar ile halkın manevî değerleri arasında herhangi bir çatışma olamayacağını Fatma Aliye Hanım bu eseriyle ortaya koymuş, Türk toplumunun hem yerli kalıp hem de modernleşebileceğini göstermek istemiş, kadının Türk-İslâm kimliğini koruyarak batılı tarzda eğitim alabileceğini ispatlamıştır. Fakir bir ailenin çocuğu olan Refet eğitim yıllarında büyük sıkıntı ve problemlerle karşılaşır. Annesi çamaşırcılıktan sağladığı gelire kızını okutmak için tüm gayretini sarf eder. Ancak onun kazancı ikisinin geçimini sağlamada yetersizdir. Refet komşularının yardımıyla ve Dârülmualimâtteki arkadaşlarının desteğiyle eğitimini tamamlar. O, artık hakkını arayacak ve kendini ezdirmeyecek kadar tahsilli bir kızdır. Aynı eserde Refet'in

yetim arkadaşı Şule de dayısının desteğiyle Dârümuallimâta eğitimini tamamlayıp öğretmenlik mesleğine atanır. *Refet*'te dikkat çeken bir konu da varlıklı aile kızlarının eğitim amaçlarıdır. Şahap gibi varlıklı aile kızları bir mesleği icra etmek için yüksek okula gitmezler. Onlar bir kariyer sahibi olmak ve kültür kapasitelerini geliştirmek için eğitim görürler.

II- EĞİTİMLİ KAHRAMANLARIN İDEALİZE EDİLEN YÖNLERİ

Bir insanın duygu, düşünce, yetenek, ilgi, tutum ve davranışları kişiliğini oluşturan başlıca öğelerdir. (Köknel 1997: 19-22) Tanzimat romanlarındaki kahramanların yazarlar tarafından idealize edilen yönleri onların kişilik yapıları hakkında ipucu verir. Bu dönemde yazılan romanların toplumsal hayatı yansıtıcı ve yönlendirici yönü dikkate alındığında eserlerdeki tiplerin de belirli bir ideale göre donatıldığını söylemek mümkündür.

a) Kişilik Özellikleri Bakımından İdealize Edilen Gençler

Ahmet Mithat Efendi'ye göre Osmanlı Devleti'nin çöküş durumundan kurtulması ancak devlet ve millet olarak çok çalışılması ile mümkündür. Bu yüzden onun eserlerinde "çalışkanlık veya tembellik" kişilik özellikleri bakımından ayırt edici vasıflardır. Yazar, bir gencin eğitim hayatında "çalışmanın" önemine vurgu yaparken aynı zamanda bir insanın sağlıklı olması ve ayakta kalabilmesi için de "çalışmayı" önemli bir şart kabul eder. *Hayal ve Hakikat* (1892) adlı eserin kendine ait bölümünde, "İsteri" başlığı altında, kadınların böyle bir hastalığa yakalanmasının iç âlemindeki boşluktan ve tembellikten kaynaklandığını söyler. Zira bu tür hastalıklar genelde varlıklı ailelerin kızlarında görülmektedir. Fakir ailelerin kızları hizmete koşturdukları için zihinlerini lüzumsuz şeylerle yormazlar.

Tanzimat romanlarında alafrağa gençler çalışmayı sevmezler. Çünkü bu gençlere küçük yaştan itibaren çalışma ve mücadele şuuru verilmemiştir. Sabırsız ve kanaatsiz olan bu gençler gezip eğlenme uğruna servetlerini aptalca tüketmekten başka bir şey yapmazlar. (Moran 1997: 196) Alafrağa gençlerin aşkları, sosyal çevreyle ilişkileri yalan ve hile üzerine kuruludur. Eğitim hayatlarında başarılı değillerdir. *Felatun Bey ile Râkım Efendi*'de Felatun rüştiye tahsilini yeterli görür. Memuriyet hayatında da çok tembeldir. Kendini uyanık ve akıllı zanneden Felatun aslında Polini'nin oyuncağı konumuna düşmüştür. *Bahtiyarlık*'ta Senâi, Avrupa'ya sözde yüksek tahsil için gider. Ancak zevk ve eğlence düşkün; kibirli ve gururlu Senâi'nin eğitimde gözü yoktur. O, üniversite ile pek alaka kuramadan geri döner. *Para*'da Sulhi askerî tıbbiyeyi bitirmeden okuldan kovulur. Felatun'un züppece ve budala tavırlarına karşın Senâi ve Sulhi çalışmadan, emek sarf etmeden rahat bir yaşam sürmek isteyen kurnaz ve dolandırıcı tiplerdir. Onlar bu yönleriyle Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Şipsevidi* romanındaki Meftun tipine yaklaşırlar. Ahmet Mithat Efendi'nin bahsi geçen üç eserinde gençliğe bir model tip olarak sunulan tahsilli kahramanlar ise çalışkanlıkları, dürüstlükleri; sabırlı, vefalı ve ahlâklı olmaları yönüyle idealize edilirler. *Felatun Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım; Şark ahlâkı ve geleneğiyle yetişmiş, Garp kültürüne vâkif, yazarın ideal erkek karakterlerinin prototipidir. (Okay 2008: 424-425) Eserde "iş makinesi" diye hitap edilen Râkım Efendi günde on yedi saat çalışır. Hem memurdur, hem de çevresindeki yabancı dostlarına Türkçe ders verir. Çalışkan ve kararlı bir genç olan Râkım, tahsilde kendi kendini yetiştirir, maddî zorlukları aşarak romanın sonunda mutlu bir hayata kavuşur. *Bahtiyarlık*'ta Şinasi ve *Para*'da Vahdeti, Ahmet Mithat Efendi'nin kişilik yapılarıyla ve tahsilleriyle idealize ettiği tiplerdir. Eğitim hayatı bu gençlerin hayatında başarının önemli bir basamağını oluşturur. Maddî hiçbir imkânı olmayan Şinasi, Galatasaray Sultanisini bitirir bitirmez her şeye sıfırdan başlar. Köyde başlattığı projeyi kararlılıkla sürdürerek varlıklı bir çiftçi olur. Vahdeti ise İzmit köylerinden bir çiftçinin oğludur. O da eğitimi boyunca Şinasi gibi maddî sıkıntı çeker. Ancak paranın yalnız başına mutluluk getirmeyeceğini iyi bilenlerdendir. Askerî Tıbbiyeyi başarıyla tamamlayan Vahdeti'ye göre insan iyi bir tahsilin ardından kendi hayatını kurabilir ve başkasına muhtaç olmazsa gerçek mutluluğa kavuşabilir.

Ahmet Mithat Efendi'nin yurt dışına yüksek tahsil için gönderdiği idealist kahramanlarının belirgin karakter özellikleri azimli ve kararlı olmaları; Avrupa'nın bir genç için cazip gelecek eğlence taraflarında kaybolmadan ve taklide kaçmadan eğitimlerini tamamlayıp İstanbul'a dönmeleridir. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar*'da (Mustafa) olduğu gibi bu gençler muallimlerinin takdirnameleriyle ülkelerine dönerler. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Doğu insanı Batılıdan daha yiğit ve maneviyatça daha erdemlidir. *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar* isimli eserinde Avrupa'da "Türk" kelimesinin kuvveti çağrıştırdığından bahseder. *Mesâil-i Muğlaka*'da Paris'te yüksek tahsilini tamamlayan Abdullah, zekası ve çalışkanlığı kadar cesaretli ve vücutça güçlü olması yönüyle Osmanlı gencini temsil eder. Abdullah orta boylu, iri kaşlı, gür bıyıklı, aslan gibi bir delikanlıdır. Birçok tıbbiyeli Fransız öğrenciye tek başına güç yetirir. Milletinin namus ve şerefini kendi namus ve şerefi sayar.

Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanında Refet ahlâkın, merhametin, vakarın ve çalışkanlığın temsilcisi bir tip olarak romanda idealize edilir. O, merhamet etmeyenlere eğitimi süresince âdeta bir merhamet dersi verir. Zalim ve acımasız sınıf arkadaşlarını dize getirir. Fatma Aliye'nin *Muhaderat* adlı eserinde tahsil gören genç Şefik'tir. Şefik dürüst, sevecen ve saygılı bir gençtir. Üvey annesinin dayak ve

baskılarına rağmen eğitimini karalılıkla devam ettirip askerî okuldan yüzbaşı rütbesinde diplomasını alır. Bu romanın değişken karakteri Süha da eğitilmiş bir şahsiyettir. Eğitimi süresince çalışkan, iyi kalpli ve biraz da çekingen olan Süha başarılı bir doktor olur. Ancak amcasının eşiyle yaşadığı yasak aşk onu olumsuz yöne sevk eder.

Mizancı Murad'ın biyografik bir romanı olan *Turfanda mı yoksa Turfa mı* adlı eserinde Mansur Bey yalnızca idealize edilen bir kahraman değildir, o aynı zamanda yazarın romandaki temsilcisidir. Mansur Bey'in sıra dışı gururlu kişiliği ile Murad Bey'in ön safta yer alma ve kendine aşırı güven duygusu birbirine çok benzer. Murad Bey'in eğitimci yönü; mülkiye mektebinde on yedi yıl hocalık, Dârülmualiminde müdürlük ve tarih öğretmenliği yapması da romanın aslı kahramanı Mansur Bey'in okul açma faaliyetlerini ve tıbbiyede derse girmesini hatırlatır. Birçok yönüyle roman, yazarın ahlaki edebiyat görüşüne göre yazılmış tezli bir sosyal romandır. (Emil 1979: 473) Mansur "vazife ve mesuliyet" fikrini aşılacak için seçilmiş yeni bir prototiptir. O, âdeta tek başına Osmanlı Devleti'nin kurtuluş reçetesini sunar ve bu yolda ciddi adımlar atar. Okullar açar, fabrikalar kurar, bütünüyle bir kalkınma projesini gerçekleştirmeye çalışır. İttihad-ı İslâm düşüncesinin savunucusu olan Mansur Bey, Paris Üniversitesinden birincilikle diploma aldığı zaman sadece bir doktor değil aynı zamanda tam bir Türk milliyetçisidir. Bu eserdeki diğer kahramanlardan Zehra, Mehmet Efendi ve Fatma yüksek tahsillerini tamamlamış, dürüst akıllı, modern, kültürel değerlerine sahip çıkan "turfanda" tiplerdir. Mansur kadar bu eserde dikkat çekici tiplerden biri de Zehra'dır. Zehra, kadının eğitiminde yalnız kocasının zevk ve hoşnutluğunu kazanma amacının güdülmesine ve kadının bir eşya değerinde muamele görmesine karşı çıkar. O, kadının da eğitimi ve kariyeriyle erkeler gibi toplumda önemli bir yerinin olması gerektiğine inanır. Zehra, eğitimi, ahlâkı, fikirleri ve davranışları yönüyle bu romanda idealize edilir. Mansur'un, Veliler köyünde açtığı okulda kız çocukların eğitimiyle bizzat Zehra ilgilenir. Köylü kızların eğitimi için bir seferberlik başlatır. Birol Emil, *Mizancı Murad Bey Hayatı ve Eserleri* adlı çalışmasında; kültürlü, Fransızca bilen, piyano çalan, iffet ve şahsiyet sahibi genç bir kadın kimliğiyle köyde öğretmenlik yapmasından dolayı Zehra'yı Çalıkuşu'ndan önce Türk romanına girmiş bir prototip olarak değerlendirir.

b- İlim, Kültür, Dil ve Sanat Bakımından İdealize Edilen Gençler

Tanzimat romanlarında eğitilmiş gençlerin ilim, sanat, kültür ve edebiyat yönleri üzerinde de durulur. Bu dönem, Osmanlı aydınlarının kültür, sanat ve edebiyatta Batı'ya açıldığı devirdir. Ahmet Mithat Efendi, Doğu kaynaklı ilimler ile Batı kaynaklı ilimler arasında bir sentez yapılmasını zorunlu görür. *Felâhî Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinde Râkım Efendi Doğu ile Batı ilimleri arasında kuvvetli bir bağ kurabilmiş Osmanlı aydınıdır. *Acâib-i Âlem*'de(1882) Subhî'nin evi Türkçe, Arapça, Fransızca ve Fen kitaplarıyla dolu bir kütüphane gibidir. *Ahmet Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin'in seyahate çıkma amacı Batı'nın ilimlerini öğrenmektir. Tanzimat döneminde kültürel hareketliliğe sebep olan fikir değişimleri dil ve edebiyat sahasında yoğunlaşır. Roman, şiir, tiyatro gibi edebî türler ve gazetecilik, kültür faaliyetlerinde ilk sıraları teşkil eder. Heykeltıraşlık, müzik, resim gibi sanat dallarında kısmî gelişmeler görülür. Tanzimat yazarlarından sadece Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı eserinde Celal Bey müstakil bir uğraş olarak resim tahsilini gerçekleştirmek için Avrupa'ya gider. Tanzimat'tan sonra özellikle varlıklı ailelerde Batı müziğine ilgi artar. Anacak her kültür sahasında olduğu gibi müzik terbiyesinde de alaturka ve alafranga müzik yan yana devam eder. *Felâhî Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım, cariyesi Canan'a piyano dersleri aldirmek için Madam Yozefino'yu tutar. *Bahtiyarlık*'ta Abdülcebbar Bey'in kızları yabancı bir hocadan müzik dersleri alırlar. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Estrar*'da Mustafa, babası Demir Bey gibi sanata ilgi duyar. Paris'teki yüksek tahsili süresince ressam arkadaşı Podar'ın da teşvikiyle resim çizme yeteneğini geliştirir. Şark'a dair yaptığı levhaları iki yüz ellişer franga satar. On dört resimden kazandığı para ile kendine bir kütüphane tedarik eder. Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf* (1895) adlı eserinde bir sanat dalı olarak heykellerden de bahseder. Bu romanın yüksek tahsilli kahramanı Rasih, karısı Saniha'yı ikna etmek için Venüs ve Minerva heykellerinin mitolojik manasını uzun uzun anlatır. O, Paris'te edebiyat, felsefe ve hukuk alanında eğitim görmüştür. Araştırmaya meraklıdır. İstanbul'un tarihi ve arkeolojisi ile ilgili bilgi edinmek için birçok semti gezer ve buna yönelik eserleri inceler. Tanzimat, Batılı sanat dallarına ilginin artması bakımından da yeni bir devrin başlangıcıdır. Ancak Tanzimat romanlarında genel itibarıyla heykel, müzik, resim gibi Batı kaynaklı kültür unsurları benimsenmekten ziyade beğenilmekle sınırlı kalmıştır.

Gençlerin kitap okuma alışkanlıkları onların tahsil durumuna göre değişmektedir. Batı klasikleri eğitilmiş gençlerin tercihleri arasında ilk sırada yer alır. Ahmet Mithat Efendi, Batılı anlamda Türk romancılığının öncülerindedir. "*Ahmet Mithat'ın edebiyat mezuundaki bu Batı hayranlığı, tıpkı teknik vasıtalarda ve âletlerde olduğu gibi tereddütsüz almak ve benimsemek şeklinde görülmektedir.*" (Okay 2008: 405) Yazar, *Hasan Mellah yahut İnkışâf-ı Estrar* adlı eserinin mukaddimesinde *Monte Kristo*'yu taklit ettiğini açıkça belirtir. Halk tarafından okunmayı ve halka kitap okuma alışkanlığı kazandırmayı eser neşretmede amaç

haline getiren yazar³, romanlarında kahramanlarına Doğu ve Batı klasiklerinden birçok kitap okutur. *Felsefe-i Zenân*'da Fâzıla, Âkile ve Zekiye sürekli kitap okuyarak kendilerini yetiştirmişlerdir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım Efendi kendini yetiştirmek için Fars dilinden *Gülüstan* ve *Baharistan*'ı, Hafız ve Saib'i okur. Felâton Bey ise okumasa bile çıkan her yeni kitabı satın almayı kültürlü olmanın ve alafrangalığın bir zarureti kabul eder. Ahmet Mithat Efendi'nin bazı eserlerinde kahramanlar okudukları romanların kişileriyle kendi hayatları arasında bir bağ kurarlar. *Diplomalı Kız*'da Juli Döpre iş bulamadığı ve umutsuzluğa düştüğü günlerde, okuduğu romanların bahtsız kadın kahramanları ile kendini özdeşleştirir. Ancak Juli genel itibariyle mücadeleci ve kararlı bir yapıya sahiptir. Çiçekçilikle günde beş yüz frank kazanmaya başladıktan sonra her gece üç yüz kadar çiçek buketine ayrı ayrı şiirler yazar. Kendi evinde bu kadar çok şiir yazacak kitabı olmadığı için Rişelye Sokağı'ndaki Milli Kütüphane'ye gider. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar*'da Mustafa, Polini ile ilgili hayallere dalarken okuduğu bazı romanların kahramanlarıyla kendi hayatı arasında benzerlik görür. Balzac'ın *Soletillol* adlı romanı aklına gelir, bu romanda da kendi hayatında olduğu gibi masum bir ilişki anlatılmıştır. Sonra Jean Jacques Rousseau'nun *Nouvelle Heloise* adlı eserini hatırlar, bu romanda iki genç arasında yaşanan masum ilişkinin vuslata dönüştüğünü hatırlayarak ümitlenir. Rezaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eserinde Bihruz, hocası Mösyö Piyer'in getirdiği kitapları okur. Mösyö Piyer, Bihruz'un psikolojik sıkıntılarını kendi lehine fırsata dönüştürür ve onu etkileyecek kitaplar seçer. Maksudı damara göre şerbet verip maddî çıkarlarını devam ettirmektir. Bihruz Bey, Goethe'den *Verter'in Acıları*'nı okuyup masumane duygularla Perives'ini düşünürken Mösyö Piyer, Bihruz Bey'i teskin etmek için *Le zavantür dü Şövalye dö Fables* adlı kitabı getirir. Bihruz Bey, kütüphanesine girip Rousseau'dan kitaplar seçer. *Nouvelle Heloiz'i* ve *Secrataire des Amants*'ı okur. Bu kitaplar ona çok felsefi ve ağır geldiği için çoğu sayfaları anlayamaz.

Tanzimat yıllarında Batı'ya açılmanın en hususî şartlarından biri yabancı dil öğrenmektir.⁴ Yurt dışına eğitim amaçlı gönderilen öğrencilerin dil öğrenmesi, yabancı dil bilenlerin sayısının çok az olduğu bir dönemde, ülkenin geleceği adına politik ve sosyal fayda açısından büyük önem arz eder. Yeni usulde açılan mühendislik ve tıp mekteplerinin müfredatına yabancı dil zorunluluğu getirilmiştir. Tanzimat öncesinden başlayan yeni usul eğitim anlayışında yabancı dil öğrenmek, meslekte ve kariyerde yükselmenin ön şartı olma özelliğini her zaman korumuştur. Bu yüzden Tanzimat aydınları kaleme aldıkları eserlerde bu mevzuyu titizlikle gündeme getirirler. Tanzimat Dönemi'nde yazılan romanlarda genel itibariyle yabancı dil ile kastedilen Fransızcadır. Hem alafrangalar hem de alaturka idealist kahramanlar yabancı dil bilirler. Ancak alafrangalar, Batı'ya özentinin bir parçası olarak yabancı dil öğrenirler. Üstelik alafrangalardan bazıları kendilerini Fransızcaya öyle kaptırır ki ana dilleri olan Türkçeyi dahi unuttur ve hor görür. Alaturkalar veya idealist kahramanlar ise yabancı dil öğrenmeye Batı ilmine açılan bir kapı olarak bakarlar ve diğer mevzularda olduğu gibi bu konuda da sentezleyici bir yaklaşım gösterirler. Ahmet Mithat Efendi'nin *Hasan Mellah* isimli eserinde Hasan Mellah Arapça, Farsça ve Fransızca'yı mektepte iken öğrenmiştir. Yazarın şüpheyle baktığı kahramanı Dominico Badia Arapça, Farsça, Fransızca ve İtalyanca bilir. *Yeryüzünde Bir Melek*'in yüksek tahsilli kahramanı Şefik, Paris'te eğitim gördüğü için iyi derecede Fransızca bilir. Vidin'de mahkûm iken valinin oğluna Fransızca öğretir. *Felâton Bey ile Râkım Efendi*'de Râkım Efendi, Farsçayı çok iyi bildiği gibi Fransızcasını da geliştirmek için Galata'da bir hekime gider. Yabancı dilini, Fransızca bir roman, tiyatro ya da şiiri rahatlıkla okuyacak kadar geliştirir. Felâton Bey ise gittiği her yerde lüzumlu ya da lüzumsuz Fransızca konuşarak Frenk mukallitliği yapar ki amaç gösteriştir. Bu yüzden Felatun Bey'in Fransızca konuşmaları yakın çevresi tarafından alay konusu olur. Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserinde Ali Bey daha çocuk yaşlarda iken birkaç lisan bilir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Paris'te Bir Türk* ve *Ahmed Metin ve Şirzad* adlı eserlerinin idealist kahramanları yabancı dile önem vermişlerdir. Nasuh küçük yaşlardan itibaren Fransızca öğrenmek için özel çaba sarf ederken Ahmed Metin, İtalyanca, Rumca ve Fransızca bilir. *Bahtiyarlık*'ta Galatasaray Sultanîsi mezunu Senâi de Fransızca bilmektedir.⁵ Fakat Senâi Fransızca öğrenirken Türkçeyi unutmuştur. O, Osmanlı dilini "barbar bir halkın gayrimuntazam lisanı" olarak görür. Sokakta biriyle karşılaşacak olsa Felatun gibi alafrangalığın ve şıklığın

³ Ahmet Hamdi Tanpınar, Ahmet Mithat Efendi'nin okuma ve okutma amacını şöyle izah eder. "... O cemiyetimizde her şeyden evvel büyük kitlenin hiç tanımadığı bir mekanizmayı oynatır: Okuma, hiç okumayanın okuması, okumaya alışması." [Ahmet Hamdi Tanpınar (1988). *19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi, s. 459]

⁴ 19. yüzyıl başlarına kadar Osmanlı Devleti, tercümana ihtiyaç duyduğunda İslâmlığı kabul eden Hristiyan ve Rumlardan faydalanır. Bu yüzyıla kadar yabancı dil öğrenmek lüzumsuz hatta günah sayılmıştır. Yunan isyanları sırasında Rumlara itimat azalır. 1826'dan sonra yenilenmeye çalışılan askeri teşkilat içinde yabancı dilden tercüme ihtiyacı duyulması, devlet tarafından bir tercüme odasının açılmasına vesile olur. Bu oda bir dil mektebi gibidir. Tanzimat devrinde yabancı devletlerle ilişkilerin artması ve tercüman ihtiyacı, yabancı dile ihtiyacı arttırmıştır. Bu yüzden 1864'te İstanbul'da devlet dairelerine yabancı dil bilen elemanlar yetiştirmek için Lisan Mektebi kurulur. [Enver Ziya Karal (1995). *Büyük Osmanlı Tarihi*, C.III, Ankara: AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları, s. 207]

⁵ Galatasaray Lisesi 1 Eylül 1868'de Fransızların baskısıyla açılır. Fransız Eğitim Nezareti, kurulacak lisenin programını düzenler. Fransızlar öğretimin Fransızca olmasında ısrar ederler. Osmanlı devlet adamları ise Türkçe olmasını ister. Neticede, Bâbüali bazı derslerin Türkçe okutulması şartıyla Fransızların teklifini kabul eder. Uzun süre Galatasaray Sultanisinde eğitim Fransızca olarak devam etmiştir. (Enver Ziya Karal, a.g.e, s. 203)

bir alâmeti olarak Fransızca konuşur. Recaizâde Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* 'nda Bihruz Bey berberlerle, kunduracılarla, terzilerle Fransızca konuşur. *Araba Sevdası* 'nın diğer kahramanı Keşfi Bey de zamanının gençleri gibi alafrangalık illetine tutulmuş bir gençtir. Yazar, Keşfi Bey'in şahsında diğer alafanga gençlerin yaşam tarzından da bahseder. Türkçeyi iyi konuşamamalarını ve gösteriş olsun diye Fransızca sözler sarf etmelerini eleştirir:

"Şu hikâyeyi teşkil eden vakâyi ve ahvâlin zaman cereyanı olan bundan yirmi beş, otuz sene mukaddemleri Avrupa görmüş bazı gençlerden, ibtida zarafetperverân-ı kibarzâdegâna ve sonraları hâl ve vakitleri ikinci derecede bulunan ricâl evlâdının kabiliyetlerine sirayet eden alâfrangalık illetine hasbelistîdat Keşfi Bey dahi dûçar olmuş ve pederinin müsaade-i kudret ve mevkii dâiresinde olmak üzere frenkâne süslü gezmek, Fransızca okumak, 'Bonjur!', 'Bonsuar!', 'Vu zalle biyen?' demek için Beyoğlu'nda adam aramak, Türkçe lâkırdı ederken araya Fransızca lâfızlar katmak, koltuğunun altında roman taşımak, israf ve sefâhate borç etmeye uzanmak ve Türkçeyi edebiyatsız kaba bir lisân addedip bu lisânın câhili bulunmakla iftihar etmek gibi alâfrangalığın o zamanca ve belki hâlâ bile merasim ve levâzımından mâdût olan efkâr ve evzâ' ve muâmelâtta, velhâsıl şeâir-i milliyetten mümkün olduğu kadar sıyrılmak hususunda bu da akrâmı mertebesine yetişmekti. (*Araba Sevdası*, s. 107)

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında bazı kahramanlar Fransa'ya gitmeden bu ülkenin dilini öğrenmiştir. *Demir Bey yahut İnkîşâf-ı Esrâr*'da Mustafa, on yaşında iken Mısırlı bir hocadan Arapça öğrenmiş, ayrıca Fransız bir papazdan Fransızca ders almıştır. Dil öğrenmenin önemini her eserinde ısrarla vurgulayan Ahmet Mithat Efendi'nin bu eserinde Mustafa'nın bir "papazdan" Fransızca ders alması dikkat çekicidir. Mustafa, Lazarist Mektebinde okumasına ve bir papazdan küçük yaşlarda ders almasına rağmen manevî ve millî kıymetlerinden hiçbir şey kaybetmez. Çünkü Mustafa'nın aile terbiyesi sağlamdır. Ahmet Mithat Efendi'nin on dokuzuncu yüzyıl sonuna doğru yazdığı bir eser olan *Taaffüf*'te dil konusunda kahramanlar daha bilinçlidir. Yabancı dil öğrenmek, Tanzimat'ın ilk alafanga kuşağı gibi gösteriş olmaktan çıkmış, hayatın bir parçası hâline gelmiştir. Sâniha sekiz yaşında iken Fransızca'yı öğrenir, on iki yaşına gelince babası Dâniş Bey'in gayretleriyle Arabî, Fârisî ve Türkçe dillerinde seviye alır. Aynı eserin yükseköğrenimli kahramanı Râsih, Belgradlı olması nedeniyle Sırp ve Nemçe lisanlarını çocukluğunda öğrenmiştir. Gençlik yıllarını Paris'te geçirdiği için Fransızcası mükemmeldir. Mizancı Murad'ın *Tutfanda mı yoksa Turfa mı?* adlı eserinde yükseköğrenimini Fransa'da tamamlayan Mansur kadar yabancı dil bilen ve birçok yönden Mansur'u tamamlayan bir karakter olan Zehra, Batı'ya ait değerlere aşinalığı yanında iyi derecede Fransızca bilir.

c- Kadın-erkek İlişkileri, Aşk ve Evlilik Bakımından İdealize Edilen Gençler

Gençlerin eğitimleri; onların karşı cinsle ilişkilerini, aşk ve evlilik hayatlarını doğrudan etkileyen bir faktördür. Doğu ve Batı arasında hayat görüşü bakımından bir denge kurmaya çalışan Ahmet Mithat Efendi, ilk eserlerinden olan *Felsefe-i Zenân* 'da karşı cinsler arasında ifrat noktasına varacak keskin bir zihniyet yapısının dengesizlik meydana getirebileceğini anlatmak ister. Bu eserde kadının eğitiminin önemli olduğunu vurgularken bir taraftan da annelerin kızlarını çevreye karşı kapalı yetiştirmesinin zararlarına dikkat çeker. Fâzıla evlilikten nefret eder, erkeklerden kaçır ve fırsat buldukça evlat edindiği çocuklarına evliliğin fenalığından bahseder. Çocuklarına sürekli tavsiye ettiği iki önemli fikir vardır: Biri hiç evlenmemeleri, diğeri de okumaktır. Bir müddet Fâzıla'nın öğütleri, kızları üzerinde etkisini devam ettirir. Âkile ve Zekiye bütün vakitlerini kütüphanede geçirir, pencereden bir erkek geçecek olsa dönüp yüzüne bakmazlar. Âkile, Fâzıla'dan vasiyet kalan evlenmeme mirasını sonuna kadar devam ettirir. Ancak Zekiye için aynısını söylemek mümkün değildir. Çünkü gerek Fâzıla Hanım'ın gerekse Âkile'nin hayat ve erkekler hakkında tecrübeye dayanmayan görüşleri karşısında yazar, en azından Zekiye'yi hayata açmak zarureti duyar. Ancak Zekiye'nin erkekler ve hayat karşısındaki tecrübesizliği onun yaşamına mal olur. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Doğu milletlerinde kadının iffetli olması, onun en önemli hasletidir ve bu yönüyle o Batılı kadından üstündür. Ancak yazarın iffetli olmaktan kastı, *Felsefe-i Zenân* 'da da temas ettiği gibi kadının kendini çevreden soyutlaması, hayat tecrübesinden uzak yetişmesi anlamına gelmez.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre bir genç, evlilik hayatına adım atmadan önce mutlaka eğitimini tamamlamalıdır. "Önce geçimini sağlayacak bir iş, sonra evlilik" düşüncesi yazarın eserlerinde vurguladığı konulardan biridir. *Yeryüzünde Bir Melek* adlı eserinde yetim ve öksüz bir çocuk olan Şefik amcasının yardımıyla yurt dışında eğitimini tamamlar. O, yurt dışına eğitim için giderken çok sevdiği Raziye'sinden ayrılmada tereddüt etmez. Şefik'in sevdiği kızı kaybetme riskine rağmen yüksek tahsili, yaşamının ilk gayesi hâline getirmesi önemli bir hadisedir. Onun amacı "ilim ve sanatça" büyük adamlar seviyesine çıkıp emsali bulunmayan bir doktor olarak İstanbul'a dönmektir. Yazar diğer bir eseri *Hayal ve Hakikat* 'te de aynı düşünceyi dile getirmiştir. Mekteb-i Sultaniyi sınıf ikinciliğiyle bitiren Vefa, babasının evlilik ısrarlarına ve çevrenin baskısına rağmen evlenmeyi reddedip yüksek dereceli diplomasıyla bir yükseköğretim kurumuna gitmek ister. Meslek edinmeyle ilgili fikrini şöyle anlatır: "... Bir Mekteb-i Sultaniyeli ne olmuştur? Hakim olmuş mu?.. Asker olmuş mu?... Mühendis yahut avukat olmuş mu?.. Ne olmuş?.. Ne olacak olsa ana mahsus olan mektebe girerek birkaç sene daha çalışmalı. Bir mülkiye memuru bir kâtip bile olamamış. Hiç olmazsa iki sene olsun Mekteb-i

Mülkiyyeye devam etmeli ki nizamen altı yüz kuruşluk bir memuriyet kesb-i istihkak eylemiş olsun.” (Hayal ve Hakikat, s. 50)

Eserin sonunda Vefa babasının ve çevrenin baskısına rağmen tahsiliyle ilgili hayallerini gerçekleştirir. Mekteb-i Tıbbiye’yi bitirir ve mesleğini başarıyla icra eder.

Ahmet Mithat Efendi, birçok eserinde erkek-kadın münasebetleri üzerinde durmuş, kadının değersizleştirilmesini şiddetle eleştirmiştir. Bu yüzdendir ki onun eğitilmiş erkek kahramanları kadına karşı son derece saygılıdır. Hatta bu noktada Batı’da üniversite okuyan gençlerden çok daha üstün bir seviyededirler. Yazar, *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Esrar* isimli eserinde Batılı gençlerin kadına bakış tarzını ikiye ayırır: Batılı erkekler hoşlandıkları karşı cinse “karı” derler. Saygı duydukları karşı cinse ise “kadın” gözüyle bakarlar. Ahmet Mithat Efendi’nin sözünü emanet ettiği başkışisi Mustafa’nın bir yükseköğrenim öğrencisi olarak kadınlar hakkındaki düşüncesi, yazarın diğer eserlerindeki idealist kahramanlarla hemen hemen aynıdır. Mustafa’ya göre kadın, birtakım fuhuş düşkünlerinin çirkin emellerine ve hakaretlerine maruz kalmak için yaratılmamıştır. Kadın; bir yuvanın sahibi, bir ailenin onurlu validesi olduğu zaman değerli bir şahsiyettir. Erkek ise bir kadını mesut ve müdafaa etmek için çalışmalıdır. Evlatsız, validesiz, yuvasız bir vatanın vahşi bir çölden farkı yoktur. Ahmet Mithat Efendi diğer bir eseri *Mesâil-i Muğlaka*’da da aynı sorunu dile getirir. Yurt dışına yüksek tahsil için giden Abdullah Nahifi, bir ilim merkezi olan Paris Üniversitesinde, Fransız öğrencilerin kadına iki farklı bakış açısıyla yaklaşmalarını tasvip etmez. Parisli üniversite öğrencileriyle kavgaya tutuşmasının sebebi de yine bu yanlış bakış açılarıdır. Yazar, Batı’lıları kadına değer verme konusunda nasıl hicvetmişse Doğulu erkeğin kadını baskı altında tutan veya onu hor gören tutumuna da karşı çıkar. Bu yüzden onun eserlerinde eğitilmiş ve idealist kahramanlar, kadınlara karşı saygılı ve nazik davranır, onu koruyup kollamayı bir vazife telakki ederler. Tahsilli gençler arasında Hasan Mellah, Şefik, Râkım Efendi, Vahdetî, Mustafa Kamerüddin ve Abdullah Nahifi, kadınlara karşı saygılı ve nazik tavırlarıyla dikkat çeken idealist kahramanlardır. Batı’yı sadece zevk ve eğlence yanlarıyla örnek alan alafranga tipler ise kadına çoğunlukla menfaat duygularıyla yaklaşırlar. Felatun Bey, Senâi, Sulhi bu tiplere örnektir.

Fatma Aliye’nin romanlarında kendini iyi yetiştirmiş, eğitilmiş kızların karşılaşabileceği iki temel sorun vardır: Eğitimlerine uygun çalışma ortamı bulamazlar ve kültür seviyelerine göre bir evlilik gerçekleştiremezler. Fatma Aliye Hanım’ın *Muhadarât* adlı romanında evlilikte mutlu olmak, iyi bir eğitim ve terbiye ile doğrudan ilişkilendirilir. Fazıla’nın arkadaşı Fevkiye’nin eğitimindeki yanlışlığa romanda vurgu yapılır. Fevkiye, ailesi tarafından her istediği yerine getirilmeye alıştırmış, şımarık bir kızdır. Evlilikte amacı sadece para olan Nabi ile evlenmesine ailesi engel olmaz. *Muhadarât* ve *Udi*’de (1898) eşleri tarafından ihmal edilen kadınların hayata tutunma mücadelesi anlatılırken yazarın diğer eseri *Refet*’te kadın artık çaresiz değildir. Küçük yaşlardan itibaren hayatın her türlü sıkıntısına göğüs geren Refet, tahsilini tamamlayarak vatanına ve milletine karşı sorumluluklarını yerine getireceği, maişetini sağlayacağı ve toplumda aktif olarak görev alacağı bir mesleğe sahip olur. Yazara göre evlilik öncesinde kızların kendini yetiştirmesi, tahsil ve terbiyeden geçmesi önemlidir. Türk kadını evlilik yapacağı erkeğe kendi hür iradesiyle karar vermeli, hak ve hukukunu her zaman savunabilmeli, kimsenin haklarını çiğnemesine müsaade etmemelidir. Ayrıca evleneceği erkeğin anlaşabileceği, kültürlü, kadın hukukunu gözetken bir insan olmasına dikkat etmelidir. Yazarın beş yıl öncesinde yazdığı *Muhadarât* romanının başkahramanı Fâzıla ile beş yıl sonra yazdığı *Refet* romanının başkahramanı Refet arasında evliliğe bakış açılarına göre ciddi farklar vardır. Fâzıla’nın gelenekçi kimliğine karşılık Dârümuallimâtta yüksek tahsilini tamamlayan Refet daha özgür düşünceli ve hukukunu bilen bir kızdır.

Tanzimat Dönemi romanlarında eğitilmiş idealist gençler için aşk, çoğunlukla duygusal planda ele alınmış bir kavramdır ve gençlerin aşk hikâyeleri genellikle evlilikle neticelenir. Ahmet Mithat Efendi, “Her eden bulur, önemli olan insanlıktır” ana fikriyle kaleme aldığı *Hasan Mellah yahut İnkışâf-ı Esrar* adlı eserinde aşkta vefalı olmayı bir insanlık değeri olarak görür. Bir deniz subayı olan Hasan Mellah, başından geçen birçok kötü olaya rağmen sevgisinden vazgeçmez. Cuzella’yı Pavlos’un elinden kurtarır ve onunla evlenerek mutlu bir hayata adım atar. Ahmet Mithat Efendi’nin romanları başta olmak üzere Tanzimat yazarları, eserlerinde kadının eğitime vurgu yapmış ve Türk aile yapısında kadını erkeği birbirinin tamamlayıcısı olarak görmüşlerdir. Ahmet Mithat Efendi’nin birçok romanında kadın-erkek arasındaki statü farklılığı evliliği engelleyici bir unsur değildir. *Yeryüzünde Bir Melek*’te Şefik, Raziye’nin ailesinin zenginliği dolayısıyla ilk önce onunla evlenme konusunda tereddütler yaşar. Anne ve babasını küçük yaşta kaybeden ve Râziye’nin zengin babasının desteğiyle eğitimini sürdüren Şefik’in Avrupa’ya yüksek tahsil için giderken İstanbul’a dönüşte toplumda saygın bir konum edinmek istediğini söylemesi, onun evlilikle ilgili çekincelerinden kaynaklanır. Fakat Râziye Şefik’in bu düşüncesine karşı çıkar ve yaratılıştaki yüceliğin kibarzâdeliğe has olamayacağını, esas asaletin insanlıkla ilgili olduğunu belirtir.

Tanzimat romanında, özellikle de Ahmet Mithat Efendi’nin eserlerinde erkeğin bir görevi de çocuklarını terbiye edecek kadını eğitmektir: “...Bu iyi niyetli yazarlar kısa bir sürede kendilerine lâyük kadını da

yetiştireceklerine inanırlar. Hemen okuma yazma öğreniveren, hemen piyano çalmaya, Fransızca konuşmaya başlayıveren bu yumuşak başlı, güzel hanımlar Tanzimat Dönemi yazarlarının özlemidir ve bu özlemi, özellikle romanlarında canlandırdıkları kadın tipleriyle ortaya koyarlar. Kendilerine benzer erkeklere lâıyk gördükleri kadınları süratle eğitirler ve ondan sonra bu ideal çiftleri evlendirirler.”(Enginün 1991: 271) Ahmet Mithat Efendi'nin *Felâtu Bey ile Râkım Efendi* adlı eserinin idealist genç kahramanı Râkım Efendi bir esirciden satın aldığı Canan'ı, Batı'nın zengin ve kibar ailelerinden olan Ziklas'ın kızlarını kışkıracak seviyede ve kendi kültürel değerleri doğrultusunda yetiştirir. Romanın sonunda Râkım Efendi, Canan'la mutlu bir yuva kurar. Cariyelerin efendisi ile evlenerek evin hanımı olmasına Namık Kemal'in *İntibah* adlı eserinde de rastlanılır.

Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde idealize edilen eğitimli kahramanlar kadın-erkek ilişkilerinde modern usullerle geleneksel yapı arasında bir sentez kurma gayretindedirler. Yazar, evlilik öncesi her iki tarafın da makul sınırları aşmamak kaydıyla birbirini tanınmasına karşı değildir. Ancak Avrupa'da olduğu gibi evlilik çatısı dışında kadın ve erkeğin istediği zaman birleşmeleri ve birbirlerinden bıktıkları zaman hemen ayrılmaları anlamına gelen flört ilişkisine karşı çıkar. Alafrangalığın icabından saydığı aile dışı ilişkileri Türk-Müslüman kültürüne aykırı bulur. Konusu Avrupa'da geçen eserlerinde, özellikle de üniversite çevresinde flört yaygın bir kadın-erkek ilişkisi olarak göze çarpmaktadır. *Yeryüzünde Bir Melek*'te de Şefik, Avrupa'da tahsili süresince, üniversite çevresinin yaygın flört ilişkilerine rağmen vaktini geçici gönül maceralarıyla israf etmez. Şefik, İstanbul'a dönüp mesleğini eline aldıktan ve birçok sıkıntıya katlandıktan sonra tek sevdiği kadın olan Râziye ile evlenir. Ahmet Mithat Efendi, kadın ve erkeğin evlilik öncesi birbirini tanınması gerektiğini, *Para* adlı eserinde örnek bir ilişkiyle anlatır. Yazıcıoğlu'nun kızı Latife ile Vahdeti arasındaki aşk, mektuplaşma vasıtasıyla üç yıl devam eder. Ancak onların aşklarında romanın diğer kahramanları Sulhi-Şerife ilişkisinde olduğu gibi yalnız “sevda-perestane” mevzulardan ibaret bir yakınlık söz konusu değildir. Vahdeti-Latife aşkı, ahlâka hizmet edecek “ilmî, hikemî ve edebî” konularda görüşlerin karşılıklı paylaşılmasıyla derinleşir. Yazıcıoğlu'nun engellemelerine rağmen Vahdeti sevgisinde sebat eder, yüksek tahsilini tamamlayıp mesleğini elde ettikten sonra Latife ile evlenir. *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Estrar*'da Avrupa'da yüksek tahsil gören Mustafa, üniversite çevresindeki arkadaşları gibi yükseköğrenim yıllarını hovardalıkla geçiren bir genç değildir. Aşkta vefayı ve sadık olmayı Mustafa evvela babasının annesine karşı tavırlarından öğrenmiştir. Romanlarda dikkat çeken önemli bir husus da gençlerin âşık olması ile değişmeye başlaması arasında kuvvetli bir bağlantının kurulmasıdır. Bu durum romanlardaki yükseköğrenimli idealist kahramanların birçoğunda görülür. Mustafa, Polini ile görüşmeye başladıktan sonra üniversiteli arkadaşlarıyla daha önce gerçekleştirdiği gönül eğlencelerinden zevk almaz. Arkadaşlarının kadın misafirleri davet etiği günlerde nasıl olup da zevk alabildiğine hayret eder “... *Bu safaları levs-i fulh ile mülevves ve çirk-i rezaletle çirkin bir şey bularak insan-ı kâmil için tenezzül olunur ahvalden addolunamayacağını teslim eyledi.*”(*Demir Bey yahut İnkışâf-ı Estrar*, s. 383) Okul arkadaşlarıyla artık aynı havayı solumak istemeyen Mustafa evden ayrılmaya karar verir. Çünkü bu ev ortamında Quartier Latin mahallesinin bazı çapkın talebeleriyle sefil kadınlarından başka kimseyi tanımamıştır.

Türk-Müslüman terbiyesiyle yetişmiş idealist kahramanlar, yükseköğrenim için Avrupa'ya gittiklerinde kararlı tutumları, nazik davranışları ve bilgileriyle çevrede özellikle de yabancı kadınlar üzerinde bir güven unsuru oluştururlar ve olumlu tesir bırakırlar. Mustafa'nın dürüst ve samimi davranışları Polini'de ulvî bir saffet ve güvenirlilik hissi uyandırmıştır. Polini, Mustafa sayesinde İslâmiyet'in güzelliklerini görmüş ve dinle ilgili çoğu bilgileri ondan sorup tereddütlerini gidermiştir. Mustafa'nın Polini'ye duyduğu fedakârane aşk, kız kardeş sevgisi ve merhametiyle son bulur. Ahmet Mithat Efendi'nin *Demir Bey yahut İnkışâf-ı Estrar* adlı eserindeki Mustafa ile *Mesâil-i Muğlaka* adlı eserindeki Abdullah Nahifi'nin aşk anlayışları birbirine çok benzer. Abdullah Nahifi de aşk hayatında vefakâr, dürüst, samimi ve alçak gönüllü bir gençtir. Michele valide, diğer üniversiteli talebelerle kıyasladığında Abdullah'ı “*Kız gibi bir çocuk*” (*Mesâil-i Muğlaka*, s. 60) diye tanıtır. Abdullah yükseköğrenim yıllarında güzel huyu, cömertliği ve cesareti sayesinde Paris'in bütün meşhur âlemlerinde adını duyurmuştur. Bu kadar şan ve şöhretini gençlik çağının en hevesli günlerinde yaşamasına rağmen Abdullah Nahifi şöhretinden kötü yolda istifade etmeye kalkışmaz ve davet salonlarında kadınlı-erkekli toplantılarda kendini göstermek istemez. Abdullah “merdümgiriz” bir adamdır ve maharetlerini ilmî bir surete ortaya koymak arzusundadır. Birçok Türk romanında da bahsedildiği gibi Avrupalılar, Şarklıların birden çok evliliğini alay malzemesi yaparlar. Avrupa'ya yüksek tahsil için giden Türk gençlerinin yüzüne bunu bir ayıp gibi vururlar. Abdullah, Avrupalıların Şarklılar hakkındaki poligami tezini çürütürcesine tek bir kadına gönül vermiş ve sonuna kadar aşkına sadık kalmıştır. Her hâli mutedil ve feylesof tabiatlı bir delikanlı olan Abdullah Nahifi diğer üniversiteli gençlerden çok farklıdır. O, kadınları milletine, soyuna ve makamına göre sınıflara ayırmaz. Abdullah yüksek tahsilini tamamladıktan sonra yabancı bir kadın olan Rosette ile beraber İstanbul'a döner. Hoşgörüyü perçinlediği aşk macerasını mutlu bir yuva kurarak tamamına erdirir.

Tanzimat'ın eğitim görmüş veya yurt dışına tahsil amacıyla çıkmış alafranga gençlerinin kadına ve evliliğe bakış açısı alafranga züppelikten alafranga hainliğe doğru bir değişim gösterir. Avrupa'yı yüzeysel

manada taklit eden alafrağa gençler, kadınlara değer verme konusunda da yüzeyseldirler. Alafrağa tipler gönül ilişkilerinde kadınları, eğlence hayatlarının bir parçası olarak görürler. Evlilikten ziyade metres hayatı yaşarlar. Tanzimat'ın ilk alafrangaları, çoğu zaman yabancı kadınların veya fahişelerin birer oyuncuğu olur, sömürüldüklerinin farkına bile varmazlar. Alafrağa gençleri cezbeden tek şey, öncelikle aşk macerası yaşadıkları kadınların Batılı olmasıdır. Modern ve soylu zannettikleri bu kadınlara, alafrangalıklarını bütünleyen bir obje olarak bakarlar. Felatun Bey-Polini, Senâi-Rizet, Bihruz Bey-Perives ilişkisi küçük farklara rağmen birbirine benzeyen hayat serüvenleridir. Tanzimat romanlarında yüksek tahsil görmüş alafrağa erkek tiplerden bazıları ise kadını ve evlilik müessesesini çıkarları için bir vasıta olarak görür. *Bahtiyarlık*'ta Senâi'nin yalan üzerine kurduğu evliliğin bir benzerini *Para*'da da Sulhi gerçekleştirir. Sulhi, çalışarak veya yüksek tahsille para kazanılmayacağına kanaat getirdiği için hayatını idame etmede yeni çıkış yolları arar. Önce Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa adındaki zengin bir tüccarın kızı Şerife Hanım'a gönül eğlendirme amaçlı yaklaşır. Hayatında evliliği aklından hiç geçirmemiş olan Sulhi, Şerife Hanım'ın muhabbetine değil onun babasının parasına ilgi duyar. Sulhi sonunda yalanlarına Şerife Hanım'ı inandırır ve Yazıcıoğlu'na iç güveysi girerek onun paralarını sömürmeye başlar. Alafrağa gençlerin hiçbirinin kadın-erkek ilişkileri olumlu bir neticeye ulaşmaz ve mutluluk getirmez.

Mizancı Murad'ın *Turfanda mı yoksa Turfa mı* adlı eserinde ise eğitimli gençlerin aşk ilişkileri ve evliliği vatana hizmetin bir parçasıdır. Paris'te yükseköğrenimini tamamlayan istikbal adamı Mansur özel hayatını da ideallerine göre tanzim eder. İlk zamanlar vazife ve mesuliyetin ağırlığıyla evliliği hiç düşünmemiş, aileye ayıracak vakit bulamadığını ve vücudunu vatan hizmetine vakfettiğini söylemiş, Veliler köyü kalkındırma programını gerçekleştirdikten sonra Zehra ile evlenmiştir. Zehra ile evlenmesinde onu kendi dava ve ideallerine yakın görmesi etkili olur. Gençlerin istikballerini belirleme konusunda Tanzimat yazarlarının sıkça temas ettikleri "özgür karar verememe" sorununa yazarın çözüm adresi olarak eğitimli gençleri göstermesi önemli bir adımdır. Aynı eserde Mehmet Efendi'nin kız kardeşi Fatma'nın da yaşadığı devre göre turfanda denilebilecek bazı hâl ve hareketleri göze çarpmaktadır. Yabancı bir erkekle oturup fikir münakaşası yapabilmemesi, eğitim seferberliğine katılması, görücü usulünü kabul etmemesi on dokuzuncu yüzyıl şartlarında Türk kadını için turfanda sayılabilecek niteliklerdir.

Sami Paşazade Sezai'nin *Sergüzeşt* adlı romanı üzerine düşüncelerini açıklayan edebiyat araştırmacılarından bazıları eserin realist olduğunu bazıları ise eserin realist ve romantik unsurları birleştirdiğini belirtmişlerdir. Romana bu yönüyle bakıldığında, eserin aslı kahramanı Celâl Bey'in de realist ve romantik tavrı şahsiyetinde birleştirdiği söylenebilir. Celâl Bey, Tanzimat alafrangaları gibi mirasyedi, kolaycı ve sathî bir şahsiyet değildir ancak Avrupa'da yüksek eğitim almış bir genç olarak ne Avrupa'nın pozitivist yanını sindirebilmiş ne de Doğu'nun manevî değerlerini özümsemiştir. Aileden gelen despotizm ise onu iyiden iyiye çıkmaza sürükler. Aslında neşeli ve rahat kişiliğiyle Celâl Bey klasik bir paşazâde çocuğudur. O, ilk zamanlar Dilber'e natüralistleri andıran bir bakış açısıyla yaklaşır. Dilber başlangıçta onun için güzel vakit geçirmeye yarayan bir oyuncaktan ibarettir. Celâl Bey, Dilber'e âşık olmadan önce kalbinde aşka dair hiçbir şey hissetmemiş, sadece sanatına sevgi beslemiştir. Bu hâliyle çoğu zaman gurur duyan Celâl Bey'in diğer taraftan kalbine yeis veren iç sıkıntılara düştüğü görülür. Dilber istemediği hâlde, ona dilenci kıyafetini giydirerek resmini yapmaya kalkışır. Dilber bu kıyafet içinde çaresizliğini gösterir surette sessizce ağlar. Gördüğü bu portre Celâl Bey'i çok etkiler ve fırçasını bir tarafa bırakıp sessizce ağlayan Dilber'i hayretle seyrederek. Birdenbire idrak ettiği bu güzelliğin tesiri altında derin düşüncelere dalar. Bundan sonra Celâl Bey romantik tavrılarıyla dikkat çeker. Dilber onun için artık oyuncak değil hayallerini süsleyen bir sevgilidir. Celâl Bey'in hayata bakışında her şey değişir, muhabbet dolu bir âleme gözlerini yeniden açar. Neşeli bir genç olan Celâl Bey'in yaşadığı bu değişimler onu sessiz, dalgın ve hüznü bir adam hâline getirir. Dilber'in satıldığını öğrendiğinde ise Mecnun misali yarı çılgın bir hâlde sokaklarda Dilber'i arar. Celâl Bey bu hüznü durumu daha fazla kaldıramaz ve ağır bir beyin iltihabına yakalanır.

Geçlerin eğitimli sayesinde ulaştıkları maddî imkân, kariyer veya statü onların özel hayatını belirleyici unsur olabilmektedir. Tanzimat Dönemi'nde kızların yüksek tahsili henüz yaygın değildir. Kadının eğitimi, onun bir mesleği icra etmesinden ziyade, aile içi görevlerini yerine getirmede kolaylık sağlaması amacına yöneliktir. Ahmet Mithat Efendi'nin bazı romanlarda kızların tahsilli olması, iyi bir eş seçimi konusunda erkekler tarafından tercih sebebidir. Tanzimat romanlarında alafrağa erkek tipler yabancı kadınları metres tutarlar. Türk kızlarıyla evlenmeyi tercih ettiklerinde ise kızın Avrupaî tarzda eğitim görmüş olmasını veya varlıklı bir aileye mensubiyetini önemserler. *Bahtiyarlık ve Para*'da Senâi ve Sulhi'nin evlilik tercihleri bu istikamettedir. Yazar, *Diplomalı Kız*'da Avrupa toplumunda da gençlerin evliliğiyle ilgili böyle bir eğilim olduğunu anlatır. Juli'nin anne ve babası kızlarının tahsili hususunda böyle bir beklenti içine girerler. Özellikle de baba, diploma aldıktan sonra kızın kibarzade bir koca bulup evleneceğinden ve kendilerini maddi sefaletten kurtaracağından bahseder. *Diplomalı Kız*'da Juli'nin ailesi, kızının üniversiteden diploma almasının onun evliliğini kolaylaştıracağını düşünürken Fatma Aliye Hanım'ın *Refet* adlı romanında tam tersi bir durum gerçekleşir. Refet, diplomalı ve maaşlı olduğu için

kendisiyle evlenecek erkeğe kesinlikle karşı çıkar. Refet için evlilikte en önemli unsur; sevgi, saygı ve güvendir.

Kızların tahsil görmesi erkekler için evlilikte bir tercih konusu olabileceği gibi erkeklerin tahsil görmesi de kızlar tarafından iyi bir evlilikte tercih konusu olabilmektedir. Ahmet Mithat Efendi'nin *Para* adlı eserinde Latife böyle bir tercih yapar. Vahdeti, Mekteb-i Tıbbiyyeyi başarıyla tamamlar ve Haydarpaşa Hastanesinde doktor olarak göreve başlar. Mektepten arkadaşı Sulhi'yi ziyareti sırasında Yazıcıoğlu'nun kızı Latife Hanım ile aralarında güvene ve saygıya dayalı bir dostluk başlar. Bir yükseköğrenim kurumunu tamamlayıp mesleğe adım atmış olmak, evlilik öncesi erkek ve kız ailesinde bir güven unsuru oluşturur. Ancak *Para*'da bu durumun tam tersine gelişen bir vaka yaşanır. Vahdeti başarılı bir doktor olduğu halde Hacı İsmail Ağa bir memura kızını vermeyeceğini söyler. Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa'ya göre kızını isteyecek gencin zengin bir tüccar olması gerekir. Bu durum uzun yıllar Tıp Fakültesi okumuş Vahdeti'nin çok zoruna gider ama o hiçbir zaman yılgınlık göstermez. Fünûn-ı tıbbiye ile ilgili yazdığı kitaplar sayesinde Vahdeti'nin rütbesi önce kaymakamlığa, sonra miralaylığa kadar yükselir. Diğer damadı Sulhi'nin hileleri yüzünden bütün mal varlığını kaybeden ve gururu altüst olan Yazıcıoğlu Hacı İsmail Ağa, Vahdeti'ye kızını vermeyi kabul eder. Latife Hanım'ın almış olduğu terbiye alafranga tarzda da olsa kültür bakımından onu iyi bir seviyeye çıkarır. Hem Vahdeti hem de Latife için kültürlü ve tahsilli olmak evlilik için önemli bir tercih sebebidir. Latife, Vahdeti ile evlenerek âdeta bir muallime intisap etmektedir.

"Zira Vahdeti bir zekâ-yı mücesseme âşık olmuş ki kendisinin de dediği vehle onun bir milyon kızlar içinde bir dahasını bulamaz. Latife dahi bir kemalat-i ilmiye temasiline âşık olmuş ki onu bin de bir erkekte bulabileceği teslim edilemez." (*Para*, s.547).

Ahmet Mithat Efendi'nin *Taaffüf* adlı eserinde yine erkeğin yüksek tahsilli olması evlilikte dolaylı olarak tercih sebebidir. Romanın zengin ve alafrangamesrep kahramanı Saniha, Avrupa'da felsefe ve edebiyat tahsili yaptığı için Avrupaî kültüre vâkıf olan Rasih'in evlilik teklifini reddetmez. Ancak Rasih ve Saniha'nın alafrangalığı, Tanzimat'ın ilk alafrangaları gibi sathî değildir. İçkisi ve kumarı olmamakla birlikte Rasih hovardalıktan da bıkmış bir gençtir. Saniha, Avrupa usul ve "âdâb-ı muâşeretini" çok iyi bilir. Saniha'nın güzelliği yanında bir de güzel Fransızca konuşması, Paris'te yüksek tahsili sırasında Fransızca öğrenmiş olan Rasih'i çok etkiler. Alafrangamesrep olarak çevrede adı duyulan Saniha ile kimse izdivaca cesaret edemezken Rasih, onunla evlenir ve bu evlilikten bir çocukları olur. İki buçuk yıl mesut bir hayat sürerler. Bu arada konağın daimi misafirlerinden olan, sazıyla, sözüyle ve şen şakrak tavırlarıyla kadınları kendine âşık etmekten zevk alan Tosun Bey ile Saniha arasında mektuplaşmalar başlar. Rasih, Saniha'nın Tosun Bey'e yazdığı mektuplardan birini görür. Ancak bunu bir kusur sayıp yüzüne vurarak rencide etmek yerine, karısını yanlış yolda olduğu konusunda ikna etmeye çalışır. Olgun tavırları ve engin kültürüyle karısını tekrar kendine âşık etmeyi başaran Rasih böylece aile hayatını da kırtarmış olur.

Ahmet Mithat Efendi'ye göre okumaya ve yazmaya başladığından beri Osmanlı kadınlarının hayata bakışlarında ve fikirlerinde ilerleme görülse dahi onlar, sevda ve evlilik konusunda henüz hikmetli bir düşünceye sahip olamamışlardır. Bu hüküm erkekler için de geçerlidir. (Enginün 2007: 280) Ahmet Mithat Efendi ile Fatma Aliye Hanım'ın birlikte yazdıkları *Hayal ve Hakikat*, bir aşk romanı olmakla birlikte kızların ve erkeklerin eğitimiyle ilgili önemli hususları dile getirir. Eser "Vedat, Vefa ve İsteri-hysteria" olmak üzere üç kısımdır. "Vedat" başlığı romanda hayali, "Vefa" başlığı ise hakikati temsil eder. Fatma Aliye, "Vedat" kısmını yazar. Vedat, küçük yaşlardan itibaren süse ve eğlenceye değer vermeyen bir kızdır. Bütün vaktini okuma-yazmaya ve el hünerlerini geliştirmeye ayırır. Sekiz yaşında annesini, on üç yaşında babasını kaybetmiştir. Babası, vefatından önce onu arkadaşı Hüseyin Sabri Efendi'ye emanet eder. Hüseyin Sabri Efendi, Vefa'nın babasıdır ve bir gün oğlunu da yanına alarak sütannesiyile yaşayan Vedat'ı ziyarete gider. Bu ziyaret Vedat ile Vefa'nın birbirini gördüğü ilk ve son an olacaktır. Vedat, Vefa ile göz göze geldiğinde, aslında on yıldır Vefa'yı sevdiğini ama bunu yıllardır fark edemediğini düşünür. Hâlbuki Vefa ona hiç bu gözle bakmamıştır. Ahmet Mithat Efendi, romanın sonuna koyduğu "İsteri" adlı makalede Vedat'ın bu durumunu hastalığa yorumlar. İlk karşılaşmalarından on gün sonra Vedat ile Vefa nişanlanır. Bu arada Vefa yüksek tahsilini gerçekleştirmek üzere ortadan kaybolur. *Yeryüzünde Bir Melek*'in aslı kahramanı Şefik gibi Vefa için de yüksek tahsil ve bir mesleğe sahip olmak evlilikten önce gelir. Vefa'nın gitmesi Vedat'ın kaygılarını artırır. Vefa'nın başkasını sevdiğine dair çevreden duyduğu fısıltılar onun hasta ruhunda daha derin yaralar açar, nihayetinde bu hastalığı kaldıramaz ve ölür. Romanın ikinci bölümünde Ahmet Mithat Efendi olaylara hakikat penceresinden bakar. Vefa'nın anlattıklarına göre onun Vedat ile nişanlanması Sabri Efendi'nin istekleri doğrultusunda gerçekleşmiştir. Vefa hasta olan babasının ölümüne sebep olmak istemediği için bu evliliğe karşı çıkmaz. Vedat ile Vefa'nın on yaşına kadar çocuklukları beraber geçer. İkisi de Mekteb-i İbtidâiyi bitirir. Sonradan Vefa, Mekteb-i Sultânîye verilir. Bundan sonraki on yıllık zaman zarfında Vedat, Vefa'yı hiç görmemiştir. Vefa, kendi pederi ile Vedat'ın pederi arasında geçen alışveriş ve vasiyetlerin sorumlusu olamayacağını, Vedat'ın muhabbetini cezbetmek için herhangi bir harekette bulunmadığını söyler. Bu yüzden Vefa, Vedat'ın ölümünden kendini sorumlu tutmaz. Ayrıca

Vefa'ya göre Vedat yanlış eğitim almıştır ve evlilik için onun bilgisi ve tecrübesi eksiktir. *İsteri* adlı makalede yazar iki tarafı da dinledikten sonra doktorluğa adım atmış olan Vefa'nın kullandığı "isteri" kelimesinden dolayı onu haklı bulur. Zira kadınların, eğitimi ve çalışmayı bırakıp karamsarlık veren sevda hikâyeleri ile vakit geçirmeleri onları amansız hastalıklara sürükleyebilmektedir. Oysaki eğitilmiş insanın evlilikle ilgili düşünceleri daha olgundur. Bir aile kurmak isteyen kadının eğitilmiş ve kültürlü olması büyük önem arz eder.

ç- Batı Medeniyeti Düşüncelerine Göre Eğitilmiş Gençler

Türk tarihinde Batılılaşma veya Batı medeniyeti denince akla ilk gelen Avrupa'dır. Amerika da Doğu milletleri açısından Batı'dır ancak Amerika'nın Doğu milletleri üzerinde kültürel nüfuzu ağırlıklı olarak 1950'li yıllardan sonra hissedildiği için bu tarihlerden öncesinde Batı, daha çok Avrupa ülkelerini karşılayan bir kavramdır. Tanzimat öncesinde Batı ile siyasi ve ekonomik ilişkileri doğrudan kurabilmek için çok sayıda eğitilmiş kişiye ihtiyaç duyulur. Bu gereksinimi karşılamak için önce ülke dışına yükseköğrenim için öğrenci gönderilir, ülke içinde Batı tarzı yeni kurumlar açılır. Böylece eğitim yoluyla Batı'dan aktarılan bilgi, hukuk ve sanat anlayışları topluma girmeye başlar. Tanzimat ve Islahat Fermanlarının art arda ilan edilmesiyle birlikte Batı'ya yönelmenin siyasi bir proje olarak adı konulmuş olur. Amaç, yeni düzenlemeler yaparak devleti çöküşten kurtarmaktır. Bu yeni düzenlemelerin toplum hayatına yansımaları, Batı ile Doğu arasında ilişkilerin nasıl kurulacağı meselesini ortaya çıkartmıştır. Bu bağlamda baştan itibaren bir Doğu-Batı tezadının veya çatışmasının Türk romanında işlenmesi, Batılılaşma algısında ilk sorgulamanın ve direnişin örnekleridir.

Tanzimat Dönemi'nde Batı'nın ilim zihniyeti doğrultusunda şekillenen, Mekteb-i Harbiye, Mekteb-i Tıbbiye gibi yeni yükseköğretim kurumları, sadece pozitif bilimlerin öğrenildiği merkezler değil aynı zamanda değişik felsefi düşüncelerin ve birtakım fikir akımlarının yayılmasında etkili mekânlardır. Çeviri eserler, ders kitapları ve mekteplerin hocaları; Batı'dan Doğu'ya taşınan pozitivist düşünce ile Materyalizmin aynı eksende gelişmesini sağlar. "Özellikle Harbiye ve Tıbbiye gibi Avrupalı hocaların ders verdikleri ve Avrupa'da basılmış kitapların sansürden kaçarak daha kolay girebildikleri yüksek okullarda geleneksel bilgi ve düşüncelerle Batı kaynaklı fikirlerin karşı karşıya geldiğini, bazı gençlerin bilinçli veya bilinçsiz olarak bu yeni akımlardan etkilendiğini tahmin etmek zor değildir." (Okay 2005: 26) Tanzimat Dönemi'nde gençler Avrupa hakkındaki bilgileri; kitaplardan, gazetelerden okuyarak veya İstanbul'un belli merkezlerinde yaşayan yabancılarla konuşarak öğrenirler. Seyahat ve yükseköğrenim için yurt dışına çıkanlar ise Avrupa'yı kendi içinden tanıma fırsatı bulurlar.

Ahmet Midhat Efendi, eserlerinde Doğu ve Batı medeniyetinin karşılaştırmasını en çok yapan Tanzimat yazarıdır. Osmanlı'nın ilim ve teknikte Batı'dan geri olduğunu hatırlatmakla birlikte Batı ile Doğu'nun kendilerine has medeniyetlerinin ve kültürlerinin mevcudiyetini her fırsatta anlatır. Batı'nın ilim ve teknikte örnek alınabileceğini ancak aile yaşamı bakımından Doğu'nun Batı'ya tercih edilemeyeceğini, manevî ve millî değerlere sahip çıkılması gerektiğini kahramanları vasıtasıyla veya doğrudan dile getirir. Ahmet Mithat Efendi'nin eserlerinde Avrupa veya Batı; insan hakları, eşitlik, hürriyet, evlilik, kadının toplumdaki yeri, eğitim, temizlik, ekonomik yapı, adâlet, kültür, medeniyet vs. bütün konularda iki yüzüyle okuyucuya tanıtılır. Batı mukallitliğinin arttığı bir dönemde, yenilikçi bir yazar olarak Ahmet Mithat Efendi'nin Avrupa'yı "iyi ve kötü" şeklinde iki yönlü olarak okuyucuya tanıtması, önemli bir tespittir. Yazarın ilim ve teknikte ileri seviyede gördüğü Avrupalıları temizlik konusunda eleştirmesi buna verilecek en basit örnektir. Zira Avrupalılar parklarını, caddelerini temiz tutsalar bile şahsî temizliklerini ihmal ederler. *Diplomalı Kız*'da Parislinin kirli çamaşırlarının vapurlu kazanlarla kaynatıldıkları zaman dahi ortaya çok kötü kokuların yayıldığından bahsedilir.⁶

Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında, Avrupa karşısında tahsilli gençliğin tutumunu ikiye ayırmak mümkündür. Halkı eğitmeyi vazife telâkki eden bir yazar olarak Doğu ile Batı arasında âdeta gönüllü bir elçi görevi üstlenen Ahmet Mithat Efendi, yanlış tanınan Batı'yı Doğu'ya veya yanlış tanınan Doğu'yu Batı'ya anlatmak ister. Bu amaçla yazdığı eserlerinde, Batı medeniyeti karşısında bilinçli bir tutum sergileyen gençler, ilk grubu oluşturur. *Yeryüzünde Bir Melek*'te Şefik, *Paris'te Bir Türk*'te (1876) Nasuh, *Acâib-i Âlem*'de Subhi Bey ve Hicabi, *Bahtiyarlık*'ta Şinasi, *Para*'da Vahdeti, *Demir Bey yahut İnkişâf-ı Esrar*'da Mustafa Kamerüddin, *Ahmed Metin ve Şirzad*'da Ahmet Metin, *Taaffüf*'te Rasih ve *Mesâil-i Muğlaka*'da Abdullah Nahifi, Avrupa'yı bir medeniyet ve kültür coğrafyası olarak doğru algılayan gençlerdir. Bu bilinçli ve idealist gençlerin ortak özelliği Batı medeniyetini ilim, kültür ve sanat bakımından dikkate

⁶ Temizlik konusunda Avrupa'yla ilgili olumsuz düşüncelerin Cumhuriyet Dönemi'nde de devam ettiği görülmektedir. Yakup Kadri *Bir Sürgün* (1937) adlı eserinde benzer ifadeler kullanır. [Yakup Kadri Karaosmanoğlu (1945). *Bir Sürgün*, 2. b., İstanbul: Remzi Kitabevi]

almalarıdır. Onlar yükseköğrenimlerini tamamlayıp memleketlerine hizmet etmeyi bir amaç hâline getirmişlerdir. Avrupa'nın her türlü ortamına yakından şahit olmuşlar ancak kendi benliklerinden hiçbir zaman uzaklaşmamışlardır. Hem kendi memleketlerinde hem de Avrupa şehirlerinde yakın çevreleri tarafından sevilen, sayılan, takdir gören ve hayranlık uyandıran gençlerdir. Evrensel bir ahlâk anlayışıyla ve hoşgörüsüyle hareket ettikleri için insanları milliyetlerine ve dinlerine göre yargılamazlar. Onlar Müslüman-Türk kültürünün temsili tipleridir.

Avrupa medeniyetini algılayışları bakımından Ahmet Mithat Efendi'nin romanlarında ikinci bir grubu Batı medeniyetini sathî bir şekilde algılayan ve sürekli özentî içinde olan alafranga gençler oluşturur ki, bu taklitçi gençler kendi memleketlerini, kültürel değerlerini beğenmezler. *Felâtin Bey ile Râkım Efendi*'deki Felâtin Bey, Tanzimat alafrangasının ilk sembolizasyonudur. *Paris'te Bir Türk*'te Zekâ Paris'e eğlenme amaçlı giden zengin bir hovardadır. *Bahtiyarlık*'taki Senâi ve Mansur Bey gibi yarı alafranga tipler Batı'yı bir medeniyet projesi olarak algılamazlar. Yurt dışına yüksek tahsil için gitmeden önce gençlerin Avrupa hakkındaki duyumları veya bilgileri, onların Avrupa'daki tahsil hayatlarını belirleyici etkiye sahiptir. Senâi, Avrupa'ya gitmeden önceki Batı düşüncesini Beyoğlu'nda gittiği Flame adlı kahvede edinir. Ahmet Mithat Efendi'ye göre Senâi asıl alafrangalık âlemine hiçbir zaman girememiştir ve Avrupa, Flame'de gördüğü "rezilâne" hayat tarzından ibaret değildir. Senâi Avrupa'ya gittiğinde de sürekli Avrupa'nın kötü yüzüne rastlanacak eğlence mekânlarında dolaşmış, sefih bir hayatın dışına çıkamamıştır. Avrupa'ya sözde hukuk tahsil etmek için giden Senâi, İstanbul'u küçük bir köy olarak görür. Osmanlı'nın yeme, içme, yatıp kalkma usullerini beğenmediği gibi kendi milletine ait görenek ve geleneklerini "barbarlık" olarak telâkki eder. Ahmet Mithat Efendi, *Para* adlı eserinde ise yaşamının gayesini yalnız paraya bağlamış bir genç olan Sulhi tiplmesiyle on dokuzuncu yüzyılın başlarından itibaren özellikle tahsilli Türk gençliği arasında kabul görmeye başlayan düşünce tarzlarını sorgulamaktadır. Yazarın Materyalizm, Nihilizm ve Sosyalizm karşısındaki tepkisi ciddi bir araştırmanın veya bilginin neticesi değildir. Bu fikir akımlarına tepkisi, gençlerin dinî hassasiyetleri kaybetmesine karşı yapılmış bir ikazdır. (Okay 2005: 36) Ahmet Mithat Efendi, *Taaffüf* adlı romanında materyalist olarak nitelediği Tosun Bey'in vicdanından şüphe eder. *Para* adlı eserinde yaşamı idare eden tek şeyin para olduğunu iddia eden Sulhi'nin düşüncesi; Batı'nın kapitalizmini veya materyalist felsefesini hatırlatır. Sulhi, bu yüzyılın hâkimlerinin Komando ve Roçild gibi kapitalist bankerler olduğunu söyler. Ancak çalışmayı sevmediği için Mektebi Tıbbiyeden atılan Sulhi'nin bu düşünceleri de sathî bir Batı taklitçiliğinden başka bir şey değildir.

Ahmed Metin ve Şirzad'da Viyana'da tahsil gören Stefano, Batı özentisi olan bir aileden gelmesine rağmen onların davranışlarını beğenmez. Buğdanlı Andri, Viyana'da tahsil gördüğü için Nemçeleşmiş oğluyla ilk zamanlar çoğu konuda çatışma yaşar. Stefano, babasıyla ters düşme pahasına çiftliğin bütün düzenini Avrupa usûlüne göre yeniden ayarlar. Üstelik Stefano, ihtiyar babası Andri'yi de değiştirmekte kararlıdır. Önce babasının kalpağını çıkarttırarak ona Avrupa tarzında bir şapka giydirir. Sonra Bükreş ve Viyana gibi Avrupa merkezlerini gezdirerek Andri'ye Batı kültürünü tanıtır. Ardından babasını yeniden evlendirir. Bu evlilikten Andri'nin Neofari adında bir kızı olur. Stefano'nun teşvik ve gayretleri sayesinde Neofari de Avrupa'ya tahsile gönderilir. Küçük yaşta Avrupa'ya gönderilen Neofari, Paris'e öyle ciddi bir uyum sağlar ki Stefano gibi Batılılaşmakla kalmaz, millî kimliğinden uzaklaşarak tam bir Batılı olur. Stefano ve Neofari gibi tipler Batı'nın yozlaşmış yanlarını benimseyen dejenere neslin ilk örnekleridir.

Sami Paşazade Seza'nın *Sergüzeşt* adlı eserinde Avrupa'da resim tahsili gören Celâl Bey'in Dilber'e âşık olmadan önceki tavırlarının ve tabiata bakışının pozitivistlerden bir farkı yoktur. Tabiat sadece onun tuvalini renklendiren ve süsleyen bir malzeme deposudur. Celâl Bey'in bu panteist bakış açısı onu katı bir realizme götürmüştür. Dilber'e karşı da önce böyle davranan Celâl Bey ona âşık olduktan sonra tamamen romantikleşir. Rezaizade Mahmut Ekrem'in *Araba Sevdası* adlı eserinde görülen modadan ibaret sahte bir Batı takipçiliği, köklerini kaybetmiş bir terbiye anlayışının neticesidir. "*Araba Sevdası'nda biz, muayyen ve şümüllü bir terbiyenin, insanı yapan değerlerin yokluğunu görürüz.*"(Tanpınar 1988: 489) Görmeyi değil görünmeyi yaşam gayesi hâline getiren Bihruz Bey, döneminin gösterişe aşırı düşkün Batı taklitçisi gençlerini sembolize eder. Bihruz Bey'in arkadaşlarıyla ve çevresiyle yaşadığı çatışmalar kendi dünyası ile dış dünya arasındaki hayal-hakikat uyumsuzluğundan kaynaklanır. Romanda Bihruz Bey dışında herkes ve her şey gerçektir. Güvendiği herkesten darbe yiyen Bihruz Bey, hakikatleri anlamaya başlayınca olup bitenler karşısında şaşkın bir vaziyete düşer. *Araba Sevdası'nda* "yalan" motifi kuvvetli bir şekilde kendini hissettirir. Eserin tek olumlu kahramanı Naim Efendi hariç herkesin hayatı düzmece ve sahtedir. Yalan söylemek, normal karşılanacak kadar günlük hayatın bir parçası olmuştur. Boğazın küçük kayıkçılarından, en yakın arkadaşı Keşfi Bey'e kadar herkes Bihruz Bey'e yalan söyler. Keşfi Bey, arkadaşlarını alaya almak için yalan söylemekten büyük zevk alır. Aslına bakılırsa onun arkadaşlarına zarar vermek gibi bir niyeti de yoktur. Burada üzerinde durulması gereken asıl mesele, Tanzimat'la birlikte sosyal hayatta meydana gelen yüzeyselliğin ve taklitçiliğin gençlere "yalandan" müteşekkil bir hayat tarzını benimsetmiş olmasıdır.

Sonuç

Ahmet Mithat Efendi'nin bir iki eseri dışında Tanzimat romancıları gençlerin eğitim hayatlarından bahsederlerken onların eğitim formasyonları üzerinde durmazlar. Birçok romanda sadece gençlerin eğitim gördüğü kurumun adı verilmekle yetinilir. Çünkü Tanzimat yazarları için amaç önce eğitimin toplum hayatına yansıyan tarafını anlatabilmektir. Tanzimat yıllarının eğitim şartları göz önünde bulundurulduğunda onların eserlerinde bir pedagoğ veya aktif bir eğitimci izlenimi aramak yanlış olur. Üstelik bir romancının vazifesi de bu değildir. Onlar, eğitimin sosyoekonomik ve sosyokültürel alanda gençlerin hayatına neler kazandırdıkları üzerine vurgu yapmışlardır.

Tanzimat romancıları, idealize ettikleri kahramanların eğitimi ve kültürlü olmasına özen gösterirler. Bu kahramanların ilk eğitimi ailede başlar. Batılı tarzda açılan mekteplerin henüz yaygın olmadığı bu dönemde gençlerin ilk eğitiminde ailelerin büyük bir sorumluluk payı vardır. Özellikle de "baba" çocukların eğitiminde, gerekirse annenin eğitiminde aktif olmak durumundadır. Tanzimat'ta aile kurumu, tutulan mürebbiyelerle ve özel hocalarla birlikte âdeta bir mektep görevi üstlenir. Edebiyat aracılığıyla halkı eğitmeyi amaç edinen Ahmet Mithat Efendi, eserlerinde satır aralarına girerek anne ve babayı çocuklarına karşı sorumlu davranması konusunda uyarır ve onlara tavsiyelerde bulunur. Yazara göre çocuklar ebeveyn tarafından ne çok şımartılmalı ne de çok baskı altında tutulmalıdır. Gençler köklü ve dengeli bir terbiyeden geçmeli, kültürel değerler küçük yaşlarda onlara aşılmalıdır. Ailenin "koruyucu ve terbiye edici" yönü bakımından Namık Kemal'in, Fatma Aliye Hanım'ın ve Mizancı Murad'ın eserlerinde de hemen hemen aynı noktalara temas edilmiştir.

Tanzimat yazarlarının romanlarında bahsi geçen eğitim kurumları; rüştiye, idadi, sultanî, Dârülmualimât, Mekteb-i Harbiyye ve Mekteb-i Tıbbiyye gibi Batı tarzında açılan okullardır. Belli ki yenileşmenin ve değişimin öncüsü olan bu yazarlar bir yönüyle yeni eğitim kurumlarını desteklemekte ancak idealize ettikleri şahıslar vasıtasıyla bu kurumların Doğu ile Batı kültürü arasında denge kuracak bir işleve sahip olması gerektiğini vurgulamaktadır. Tanzimat romanlarında yurt dışında eğitim gören gençlerin sayısı bir hayli fazladır. Bu durum, on sekizinci yüzyıl başlarından itibaren yüzünü Batı'ya çevirmeye başlayan Osmanlı'nın eğitim politikasında kaçınılmaz bir sonuçtur.

Tanzimat romanlarında, idealize edilen veya olumsuz yönde eleştirilen kahramanların kişilik özellikleri, eğitimden beklentileri de ortaya koymaktadır. Yazarların bu beklentiler doğrultusunda idealize ettikleri veya hicvettikleri şahıslar dikkate alınarak şu sonuçlara ulaşılabilir:

a- Aile terbiyesinde "güven" duygusu aşılabilir son derece önemlidir. İyi bir aile terbiyesiyle yetişen gençler eğitim ve meslek hayatlarında başarılı olurlar. Onlar idealize edilen özellikleriyle bir temsil kabiliyetine sahiptirler. Şımartılarak veya gayriciddî bir terbiyeyle yetiştirilen gençler tahsili gereksiz görürler. Eğitimlerini tamamlayanları ise mesleklerini icra etmede yetersiz ve gevşektir. Batı özentisiyle dejenere bir hayat yaşayan aileler, çocuklarının geleceklerini kendi elleriyle karartmış olurlar. Böyle ailelerin alafranga çocukları zamanla millî değerlerden uzaklaşırlar.

b- Başta "çalıskanlık" olmak üzere dürüstlük, samimiyet, ahde vefa, hoşgörü ve kararlılık idealize edilen eğitilmiş gençlerin başlıca kişilik vasıflarıdır. Alafranga gençler ise tembel, mirasyedi züppe tiplerdir. Onlarda yaratıcılığın yerini taklitçilik almıştır. Sürekli bocalama içerisindeyler.

c- Yurt dışında yüksek tahsil gören idealist gençler Osmanlı Türkü'nü temsil etmek gibi bir misyona sahiptir. Onlar güçlüdür, sabırlıdır, saygılıdır ve kibardır.

ç- İdealize edilen gençlerin tahsilleri, vatana hizmetleri için bir hazırlık aşamasıdır. İdealist gençler eğitimlerini tamamladıktan sonra "vazife ve mesuliyet" şuuruyla hareket ederler.

d- İdealist gençler için eğitim yılları, ahlâkî olgunluk kazandıran önemli bir süreçtir. Alafranga gençler ise ilmin ahlâkî yönüne değer vermezler. Avare, lakayt ve pişkindirler. Onları esas ilgilendiren şey "para" ve "eğlence" dir.

e- İdealist gençlerin eğitimleri, onların gelecekte kurmak istedikleri mutlu yuvanın maişetini sağlamada bir vasıtaadır. Alafranga züppe gençler ise eğitim yıllarında bu tür hayaller kurmazlar.

f- Eğitilmiş ve idealist gençlerin aşkları genellikle evlilikle neticelenir. Evlilik dışı ilişkileri onaylamazlar. Karşı cinse yaklaşımlarında samimi, vefalı ve cömerttirler. Cinsiyet ayrımı yapmazlar. İlim ve kültür hazineleri onların münasebetlerinde sevgiyi, saygıyı ve seviyeyi koruyucu unsur olur. Birbirlerine karşı anlayışlı ve mütevazıdır. Alafranga züppe gençler ise kadını eğlence hayatlarının bir parçası olarak görür, çıkar duygularıyla karşı cinse yaklaşırlar.

g- Eğitilmiş erkek karakterler evlenecekleri kızla ilgili tercihlerinde çoğunlukla özgürdürler. Mesâil-i Muğlaka (Abdullah) da olduğu yurt dışında tanıştıkları yabancı kadınla evlenenler de vardır. Tahsilli olmak evlilik tercihlerinde etkili bir unsurdur. Ancak kadınlar tahsilli olsalar da erkekler kadar özgür değildir. Fatma Aliye Hanım'ın eserlerinde (*Muhadarat*, *Refet*) kadın, evliliğiyle ilgili kararlarında söz sahibi olma mücadelesi verir.

ğ- Tahsilli gençler heykeltıraşlık, resim, müzik gibi sanat dallarıyla ilgilenmeye başlamıştır. Ancak Tanzimat devri için bu alanlar henüz çok yenidir.

h- İdealist gençler eğitimleri boyunca genelde kitap, dergi ve gazete gibi basın yayın araçlarını takip ederek okuma alışkanlığı kazanmışlardır. En fazla Batı klasiklerini okurlar. Fransız realist ve romantiklerin kitapları birinci sırada tercih edilir. Alafranga gençler ise genelde kitap okumazlar ancak kütüphanelerinde ve ceplerinde yeni çıkan kitapları ve dergileri bulundururlar.

ı- Tanzimat romanlarında idealist gençler Doğu ile Batı medeniyeti arasında bir sentez kurma çabasındadırlar. Batı algılarında aşırıya kaçmazlar. Modern usullerle, geleneksel yapı arasında bir bağ kurmuşlardır.

Tanzimat yazarları eserlerindeki idealist tipler vasıtasıyla okuyucuya mesajlarını iletirler. Onların romanlarında bazı kahramanların abartılı veya ütöpik kişilik özelliklerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ancak Tanzimat Dönemi'nin siyasi ve sosyal şartları göz önüne alındığında idealist tipler yetiştirmenin ne kadar ehemmiyetli olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Batı karşısında bocalama, ikilem ve dejenerasyonun başladığı bir dönemde Ahmet Mithat Efendi, Namık Kemal, Mizancı Murat ve Fatma Aliye gibi romancıların millî hayat sahasını devam ettirecek eğitilmiş ve yenilikçi gençlere işaret etmeleri dikkate değer bir durumdur. Onlar gönlü, fikri ve istiklâli olan bir gençlik özlemindedirler. Zira böyle bir nesli idealize eden yazarların da idealist davrandığı gözden kaçmamaktadır.

KAYNAKÇA

- AHMET Mithat Efendi (2001). *"Letaif-i Rivâyât-Felsefe-i Zenân"*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2000). *"Hasan Mellah yahut Sır İçinde Esrâr"*, Ankara: AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (1296). *"Yeryüzünde Bir Melek"*, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.
- AHMET Mithat Efendi (2014). *Felâtin Bey ile Râkım Efendi*. Haz. Ahmet Aydemir, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2000). *Paris'te Bir Türk*, Haz. Erol Ülgen, Ankara: AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2000). *Acaib'i Âlem*, Haz. Kâzım Yetiş, Ankara: AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2001). *Letaif-i Rivayat- Bahtiyarlık*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2001). *Letaif-i Rivayat- Para*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2002). *Demir Bey Yahut İnkişâf-ı Esrar*, Haz. Nuri Sağlam-M. Fatih Andi, Ankara: AKDİTYK
- AHMET Mithat Efendi (2001). *Letaif-i Rivayat- Diplomalı Kız*, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi - Fatma Aliye Hanım (1309). *Hayal ve Hakikat*, İstanbul: Kırk Anbar Matbaası.
- AHMET Mithat Efendi (2001). *Ahmet Metin ve Şirzad*, Haz. Sacit Ayhan-Levent Ali Çanaklı, Bursa: Dörtrenk Basımevi.
- AHMET Mithat Efendi (2000). *Taa'füf*, Haz. Ali Şükrü Çoruk, Ankara: AKDİTYK Türk Dil Kurumu Yayınları.
- AHMET Mithat Efendi (2003). *Mesâil'i Muğlâka*, Haz. Ali Şükrü Çoruk-M. Fatih Andi-Kâzım Yetiş, Ankara: AKDİTYK
- AKYÜZ, Yahya (2007). *Türk Eğitim Tarihi M.Ö. 1000- M.S.2007*, 11. b., Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- ÇİTÇİ, Selahattin (2013). *Türk Romanında Yabancı Okullar ve Kültürel Değişimdeki Roller 1881-1950*, İstanbul: Akademi Titiz Yayınları.
- EMİL, Bırol (1979). *Mizancı Murat Bey Hayatı ve Eserleri*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- ERGİN, Osman (1977). *Türkiye Maarif Tarihi*, C. I -II, İstanbul: Eser Matbaası.
- ENGİNÜN, İnci (1991). *Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- FATMA Aliye Hanım (1996). *Muhâdarât*, Haz. Emel Aşa, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- FATMA Aliye Hanım (2007). *Refet*, Haz. Nurullah Çetin, 2. b., İstanbul: LM Yayınları.
- FATMA Aliye Hanım (1315). *Udî*, İstanbul: İkdâm Matbaası.
- KARAOĞLANOĞLU, Yakup Kadri (1945). *Bir Sürgün*, 2. b., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- KARTAL, Seda Gül (2013). *Türk Romanında Eğitim-Öğretim Görmüş Kahramanlar 1870- 1908*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KAVCAR, Cahit (1974). *II. Meşrutiyet Devrinde Edebiyat ve Eğitim*, Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Yayınları.
- KERMAN, Zeynep (1998). *"Halit Ziya Uşaklıgı'nın Romanlarında Baba" Yeni Türk Edebiyatı İncelemeleri*, Ankara: Yayınları.
- KÖKNEL, Özcan (1997). *Kaygıdan Mutluluğa Kişilik*, İstanbul: Altın Kitaplar Yayımevi.
- MEHMED Murad (1308). *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?*, 1. b., İstanbul: Mahmut Bey Matbaası.
- MORAN, Berna (1997). *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış 1*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- NAMİK Kemal (2005). *İntibah*, Hz. Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları.
- OKAY, Orhan (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Mithat Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- OKAY, Orhan (2005). *Batılılaşma Devri Türk Edebiyatı*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- RECAİZADE, Mahmut Ekrem (2005). *Araba Sevdası*, Haz. Hüseyin Alacatlı, 5. b., Ankara: Akçağ Yayınları.
- SAMİ Paşazade Sezai (2005). *Sergüzeşt*, Haz. Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ŞEMSETTİN Sami (2003). *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*, Haz. Yakup Çelik, Ankara: Akçağ Yayınları.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi (1988). *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Basımevi.
- YILMAZ, Alkan (2015). *Türk Romanında Yükseköğrenim Gençliği (1872-1950)*, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.